
Trends in the Study of S. Y. Agnon's Work / וונגע י"ש לש ותריצי רקחב תוטישו תומגמ

Author(s): ססרו לאומש and Shmuel Werses

Source: *Newsletter (World Union of Jewish Studies)* / וועידי - ימלועה דוגיאה - וועידי
תודהיה (ט"משת זיק), 29 (ט"משת זיק), pp. 5-28

Published by: World Union of Jewish Studies / ימלועה דוגיאה

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23377097>

REFERENCES

Linked references are available on JSTOR for this article:

https://www.jstor.org/stable/23377097?seq=1&cid=pdf-reference#references_tab_contents

You may need to log in to JSTOR to access the linked references.

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

JSTOR

is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Newsletter (World Union of Jewish Studies)* /

על מצב המחקר

מגמות ושיטות בחקר יצירתו של ש"י עגנון

שמואל ורסס

א. תחומי הסקירה

התחומים הכרונולוגיים שנקבעו לסקירה זו, המשתרעת על פני עשרים השנים האחרונות (1969–1989), צידוקם מכמה טעמים והעיקרי שבהם הוא חילופי המשמרות שחלו בפרשנות עגנון. סימניה של התמורה כבר ניכרו בתקופה קודמת, שבה היו דב סדן, ברוך קורצווייל ומשולם טוכנר ראשי המדברים. מאמריהם של חוקרים כגרשון שקד, הלל ברזל, גבריאל מוקד, עדי צמח ואחרים, התחילו להתפרסם אמנם עוד בשנות החמישים, עם זאת, למן שלהי שנות השישים הלך ונעשה רישומה של משמרת חדשה זו דומיננטי יותר. סימני ההיכר שלה היו הנטייה להסתטת הדגש מן הפרשנות האידיאלית של יצירות עגנון אל יצירתו כמבע אסתטי בתחום אמנות הסיפור, תוך גילוי מיומנות תיאורטית רבה יותר ותוך נטייה להשתחרר מן הפיענוח האליגוריסטי המוגזם שנקטו בו כמה מקודמיהם. ההתבוננות אל יצירתו של עגנון כאל אמנות של מלים וההתעניינות בתהליך ההתהוות של הטקסט העגנוני לגירסאותיו נעשו למרכיב אינטגרלי במעשה הפרשנות עצמו. מעבר לכל זה, הנה התחולל בפרק זמן זה מהפך בתחום המימד של הקורפוס הטקסטואלי של יצירות עגנון, שצמח והתרחב עם פירסום שנים-עשר כרכים נוספים מן העזבון. למיליון המלים לערך של שמונת הכרכים "הקנוניים" של מהדורת כתבי עגנון שהופיעה בימי חייו, התווספו מיליון וחצי מלים חדשות שתרמו להרחבת שדה הראייה של הפרשנות העגנונית. בין אלה יש לכלול גם את יצירות הנעורים של הסופר, בעברית וביידיש, שנתפרסמו מחדש.

נקודת התצפית של חוקרי עגנון התחלפה אף היא; במקום ההתייחסות המיידית אל כל יצירה חדשה ואל כל כרך מקובץ מפרי עטו, נצטבר עתה ונחתם המכלול הטקסטואלי השלם, אשר פירסומו התמשך אף הוא כחמש-עשרה שנה מאז פטירתו של הסופר.

סגירת המעגל של פירסום הכתבים אף גרמה לתמורה בז'אנרים של דרכי ההערכה הדנה ביצירתו של עגנון. הרצנויה הקצרה שקידמה את היצירות שהופיעו חדשים לבקרים, הביעה השערות ומשאלות ושירטטה תחזיות באשר לכיווני יצירתו של עגנון לעתיד לבוא, בטלה ועברה מן העולם בדרך הטבע. לעומת זאת ראתה עצמה הפרשנות החדשה נתבעת להתייחס לטקסטים מן הגניזה ומן העזבון, או לסיפורים שבדפוס שכונסו עתה לראשונה.

חידוש נוסף בתקופה האחרונה הן עבודות הדוקטור רחבות היריעה, שנתרבו עם גידול מספר האוניברסיטאות בישראל ועם ייסוד מחלקות לספרות עברית באוניברסיטאות שמעבר לים, בעיקר בארה"ב. נבואתו הספק אירונית של גרשם שלום, כי "עתיד עגנון להעסיק מנין של קתידראות", אכן נתקיימה וסייעה להיווצרותה של

מציאות פרשנית-מחקרית חדשה. גרעיני הרעיונות שנזרעו על-ידי מפרשי עגנון הראשונים הבשילו עתה ונתנו את פירותיהם בשפע. בסקירה זו לא נוכל לספור ולמנות כל מה שנתפרסם על עגנון בעשרים השנים האחרונות; ההיקף הכמותי-הביבליוגרפי הוא רב ועצום, ואף חורג בחלקו מעבר לפרשנות ברמה מחקרית ועיונית ראויה לשמה. הביבליוגרפיה המלאה, בעברית ובלועזית, של ספרות המחקר המוקדשת לעגנון (למעט הספרים), הולכת ונרשמת ברציפות ובדייקנות ברשימת מאמרים במדעי היהדות, היוצאת לאור מטעם בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. שנתון זה עוסק, החל משנת 1968, ברישום סלקטיבי של הפירסומים במקצועות השונים של מדעי היהדות ובכללם גם מחקר הספרות העברית החדשה ומחקר עגנון¹.

לאמיתו של דבר, כמות מפליגה זו של חיבורים, אף לאחר ניפוי וסינון, טעונה צמצום וגיבוש. שכן פרקים או אף עבודות דוקטורט בשלימותן, מתפרסמים לאחר זמן מחרש, בלי לציין את מקורם הראשון. יש גם המפרסמים דבריהם במקביל בשתי לשונות, בעברית ובאנגלית בנפרד, ומאמרים שנתפרסמו לראשונה בנפרד מכונסים, לא פעם, לאחר מכן בבחינת ספרים חדשים. ברם אף לאחר צימצומה יש ברשימת הפירסומים הריאלית כדי להעיד על כוח המשיכה המיוחד במינו של יצירת עגנון, המדובב ומרתק את סקרנותם ושקידתם של חוקרים. עם זאת יכול הפרסומים אינו עשוי מעור אחד ומשמים בו גם יחד פירסומיהם של מורי אוניברסיטאות ושל תלמידיהם המודרכים על ידם; סוללי דרך מקוריים ושנונים, בכפיפה אחת עם ההולכים בעקבותיהם.

ב. ספרות ההערכה של יצירת עגנון: מאזנים וסיכומים

בתחומה של ביקורת עגנון נתעורר מדי פעם הצורך בעריכת מאזן של דרכה עד הלום ושל התווית דרך למשימותיה בעתיד, לעיתים אף בשמץ של הנחיה נורמטיבית על מחויבותה ותעודתה. סקירות ומאזנים מעין אלו אופיינו בדרך של פולמוס והתדיינות, תוך הפרכת הפירושים הקודמים והתגדרות בדרך החדשה המוצעת. סיכום מעין זה נערך כבר בשנת 1953 על-ידי משולם טוכנר בסקירתו "על חקר יצירתו של ש"י עגנון", שנתפרסמה לראשונה בכתב-העת מולד². טוכנר גולל במידה סלקטיבית מסוימת את שלבי התפתחותה של ביקורת עגנון, תוך הבלטת מעמדם של דב סדן וברוך קורצווייל בתמורה המשמעותית שנתחוללה בפרשנות עגנון. אגב כך ניסח הסוקר את עקרונותיו שלו התובעים מן המבקר להגיע אל "החוקיות האסתטית האימננטית" של יצירת עגנון. דבריו של טוכנר היו לא רק התמודדות עם המשימה לתאר את ההשתלשלות החיצונית של ביקורת עגנון כשלעצמה, אלא גם מעין שרטוט דיוקנו הרוחני של טוכנר עצמו, פרשנו הנאמן והנפעם של עגנון, וכבר עמד על כך דב סדן בדברים שהשמיע לזכרו: "ניצב לפנינו חוקר ומבקר, שהוא והסופר הנחקר לו

1 להשלמת המאזן הביבליוגרפי של פרק זמן זה, ראה גם: יוחנן ארנון, **ביבליוגרפיה על שמואל יוסף עגנון ויצירתו**, תל-אביב תשל"א; מירי רונג, "שמואל יוסף עגנון – ביבליוגרפיה", **ש"י עגנון – מחקרים ותעודות**, ירושלים תשל"ח, עמ' 303–334; קטלוג בית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי; כרטסת מכון "גנויים" בתל-אביב.
2 ראה: מ' טוכנר, "על חקר יצירתו של עגנון", **מולד** יא (תשי"ד), עמ' 268–284; הנ"ל, **פשר עגנון**, רמת-גן 1968, עמ' 171–199.

ומתבקר לו נתונים בעוגת זמן ומקום אחת, והוא מתבונן בעשייתו כשהיא בעצם מהלכה³. טוכנר עצמו סיים את סקירתו בזו הלשון: "עגנון עומד בעיצומה של יצירה המתנשאת אל פסגות חדשות. הביקורת, שלא השלימה עדיין את פעלה לגבי היצירה הקיימת, שוב נתבעת להתמודד עם היצירה החדשה"⁴.

סקירה מסוג אחר, מאופקת ואינפורמטיבית יותר, של שלבי הפרשנות הראשונים של יצירת עגנון (תרס"ט-תרצ"ג), נערכה בידי יהודית צוויק-הלוי⁵. בספרה, בן כמאתיים העמודים, נתכוונה המחברת לתאר את הדרך שעשתה ביקורת עגנון בהיקפה המלא – החל באזכורים קצרים של יצירה מיצירותיו בתוך הרצנויות על כתבי-עת ועד למוסף המיוחד של העתון דבר שיצא לאור בתרצ"ב עם הופעת "ארבעת הכרכים" ה"קנוניים" של כתבי עגנון. דברי הביקורת נסקרים בספר בפרוטרוט, על-פי סדר פירסומם, תוך ארגונו של החומר הכמותי הרב הן סביב היצירות המסוימות ומבקריהן והן סביב נושאים והנחות-יסוד אסתטיות ורעיוניות של אותם מבקרים, כגון סוגיית סיפור ההווי החברתי לעומת סיפור היחיד, היסוד הלירי והאפי ביצירת עגנון, בעיית הסטיליזציה וכדומה. אגב עריכת מאזן פרטני זה, שבו נסקרו 63 מאמרים, רשימות והערות שנכתבו בעברית (הדברים שנכתבו על עגנון בלועזית באותו פרק זמן הנם מועטים יחסית ולא נכללו בספר), מצטייר גם קלסתר פניה של ביקורת הספרות העברית באותם ימים.

בסקירתו התמציתית והמעודכנת יותר מבחינה כרונולוגית, הצביע גרשון שקד על כמה היבטים של ביקורת עגנון, בעיקר מזווית הראייה של תולדות ההתקבלות בספרותנו⁶. ביקורת זו הוצגה על-ידי כשהיא נשקלת לא רק מפאת היבטיה המחקריים, האובייקטיביים והענייניים בלבד, אלא גם תוך בחינת היציפיות של הפרשנים עצמם ונסיבותיהן ההיסטוריות. פרשנים אלה אף הם למעשה בגדר קוראים הרואים ביצירה הספרותית-בדיונית גם מהרהורי לבם והמנסים להתאים את עולמו של עגנון לעולמם הרוחני שלהם עצמם.

סקירה מסוג אחר הוקדשה על-ידי שמואל ורסס לדברי ההערכה של מבקרים בתקופות שונות על היסודות האגדיים ביצירת עגנון, לאור כתביו שנתפרסמו עד שנת 1980⁷. הלל ברזל ייחד אף הוא את הדיבור על התפתחותה של פרשנות עגנון, וזאת בהיקף כרונולוגי רחב, אם כי הוציא מכלל סקירתו פירסומים על עגנון בענייני לשון, סגנון ופולקלור⁸. במבוא המפורט לאנתולוגיה שהתקין התייחס ברזל לנושא הפרשנות לפי דרכי טיפולה בסוגיות מיוחדות ביצירת עגנון, כגון פשט ודרש, אליגוריה וסמל, כוללות אידיאית, דמות הגיבור, התבוננות פסיכולוגית, חלומות

3 ד' סדן, על ש"י עגנון, תל-אביב 1979², עמ' 220.

4 פשר עגנון, עמ' 199.

5 י' צוויק-הלוי, ראשיתה של ביקורת עגנון (תרס"ט-תרצ"ג), חיפה 1984.

6 ג' שקד, "הערות אחדות לתולדות ההתקבלות של ש"י עגנון", הספרות 32 (1979), עמ' 112-108.

7 ש' ורסס, "עגנון בעל האגדה", בתוך: הנ"ל, ביקורת הביקורת, תל-אביב תשמ"ב, עמ' 231-219.

8 "מבוא", ה' ברזל, שמואל יוסף עגנון – מבחר מאמרים על יצירתו, תל-אביב תשמ"ב, עמ' 168-9.

וחזיונות. כן נדונו במבוא זה בחינות פואטיות וז'אנריות, המיתודה של ספרות משווה, מקורות ודרך עיצובם ובעיות חילופי הנוסח של הטקסט העגנוני. תוך כדי תאור תפיסותיה של הפרשנות מסביב לסוגיות וליצירות מסוימות של עגנון, הרחיב ברזל – חוקר עגנון מקורי בזכות עצמו – את תחומו להערכת המצאי הקיים ולקביעת עמדה ברוח מחקריו שלו עצמו ובהתאם למינוח הנקוט בידו במחקריו אלה.

בפרק הזמן של סקירה זו הופיעו כמה אסופות של דברי ביקורת ומחקר המוקדשות ליצירת עגנון, והערוכות לפי עקרונות שונים. הלל ברזל ערך את האנתולוגיה הנוכרת לעיל, לפי החלוקה הז'אנרית ביצירת עגנון. הוא הביא מאמרים, מפרי עטם של כמה משמרות פרשנים וחוקרים, לפי מדורים, כגון רומנים רחבי יריעה, רומנסות, קבצי סיפורים, סיפורים, בצירוף נספחים ובהם מידע ביו-ביבליוגרפי משלים.

באנתולוגיה שערך אבינועם ברשאי, ושהוקדשה אף היא לפרשנות עגנון, הודגש העקרון הכרונולוגי בהשתלשלותה של ביקורת וחקר עגנון. גם המבחר שהביא ברשאי שונה באופיו ובמגמתו מזה של ברזל⁹. באנתולוגיה נוספת שהתקין ברשאי נכללו מאמרים והערכות בעלי אופי ביוגרפי, מפרי עטם של עגנון ובני-דורו, המשקפים שלבים שונים בקורות חייו ובפעילותו הספרותית של עגנון. עדויות ומסמכים אלה, בצירוף דברי קישור והסבר של המהדיר, יצאו לאור במסגרת פירסומיה הדידקטיים של האוניברסיטה הפתוחה בתל-אביב העוסקים בהוראת הספרות העברית¹⁰.

במסגרת זו של האוניברסיטה הפתוחה הופיעו גם פירסומים נוספים, בעריכתו של הלל וייס, שעניינם הוראת יצירות של עגנון, כגון *עגונות ועידו ועינם* – אף הם במתכונת אנתולוגית של הבאת דברי הפרשנות שנסבו עליהן, בצירוף הטקסטים של היצירות עצמן, על חילופי הנוסח שבהן¹¹.

בכלל ההתייחסות המסכמת אל פעלם של פרשני עגנון מן התקופה הקודמת יש לציין את דמותו של ברוך קורצווייל, פרשנו רבי-הזכויות של הסופר. רכז סוכמה הן תוך שלילה והתנערות, והן תוך שיקול חיובי של הישגיו. הלל ברזל ציין את חלקו בהבנת מורכבותה ואחדותה של היצירה העגנונית ובהארתה בהקשר של הספרות האירופית בת-זמנו של עגנון. קורצווייל הוצג על-ידי ברזל כפרשן שהאיר את הסימבוליקה העגנונית, עירער את אשיות הפרשנות ההרמוניסטית-דתית והצביע על התלכדותם של הסיפורים יוצאי הדופן עם אותם סיפורים שבכלל כתביו, המוחזקים כ"תמימים"¹². את זכויותיו של קורצווייל גולל גם גיימס דימונד במונוגרפיה מיוחדת שהקדיש לו, וזאת בהקשר כולל של תאור פעילותו הספרותית¹³.

הסתייגות ביקורתית ונחרצת מדרכו הפרשנית של קורצווייל הביע אברהם קריב, בסידרת מאמרים שבהם עירער על פירושיו של קורצווייל ל*שבועת אמונים*, ספר

9 א' ברשאי, *שמואל יוסף עגנון – הערכות וסיכומים על יצירתו* (בדפוס).

10 א' ברשאי, *דיוקנו של עגנון*, תל-אביב 1988.

11 ה' וייס, *ש"י עגנון – עגונות*, 'עידו ועינם' – מקורות – מבנים – משמעויות, יחידה א, תל-אביב 1979; 'עידו ועינם' – מבחר מאמרי ביקורת, תל-אביב 1979; 'בקורת תהיה' – דיון במבחר מאמרי הביקורת על 'עידו ועינם', תל-אביב 1979.

12 ה' ברזל, 'תרומתו של ברוך קורצווייל לחקר עגנון', *ספר ברוך קורצווייל*, תל-אביב 1975, עמ' 74–92.

J. S. Diamond, *Barukh Kurzweil and the Modern Hebrew Literature*, California 1983. 13

המעשים ואורח נטה ללון¹⁴. עם זאת, קריב לא הצטרף להשגות משמרת הפרשנים החדשה שתבעה להתמודד עם היצירה העגנונית בכלים משוכללים יותר של תורת הספרות, ללא מעמסת המטען האידיאולוגי הכבד של משבר המסורת והאמונה של היהודי השרוי בעולם המודרני. כתמורה לדרכו של קורצווייל הציע קריב פתרון של פרשנות אליגוריסטית פשטנית, תוך שיבה אל התיזה של "השלימות" ושל "האמונה התמימה", כשהוא טוען בפסקנות: "להחריש לגמרי את הנימה הדתית אצל עגנון – דבר מן הנמנע הוא".

מעין מאזן כולל של פרשנות עגנון עד ראשית שנות השישים, אפשר לחשוף בתוך ספרו המונוגרפי רב הכמות של אברהם (ארנולד) בנד, *Nostalgia and Nightmare*¹⁵. בדיוניו על כל יצירה ויצירה משתקפים בספר הן מסקנות המורשת הפרשנית שקדמה לו, והן זו החדשה שהתחילה להתרקם ולהתגבש בשנות החמישים והשישים, כשאליהן מתווספות מסקנותיו והכרעותיו של המחבר. ספר זה הוא מעין תחנת מעבר משמעותית בין ישן לחדש. הספרות הפרשנית הכתובה עברית נרשמה כולה באחד הנספחים לספר על-פי הנתונים המצויים במכון "גנונים" שבתל-אביב. ואכן, תוך כדי הרצאת דבריו בגוף הספר חוזר המחבר ומפנה לאותה רשימה ולמספרים הרלבנטיים לכל יצירה ויצירה. ספרו של בנד, אשר עם הופעתו היה שנוי במחלוקת, עמד במבחן של עשרים השנים מאז הופעתו, אם כי הוא טעון עידכון מכמה וכמה בחינות כיום הזה. הקורפוס העיקרי שלו כולל מטען אינפורמטיבי מפורט על המתרחש בכתבי עגנון עד שנת 1960, וזאת עד הכרך השביעי של כל כתביו, מתוך השמונה שנתפרסמו עד זמן הופעתו. אותם סיפורים שכבר נדפסו בנפרד, אך טרם כונסו באותן שנים, אמנם הופיעו ברשימה הביבליוגרפית הכללית של יצירות עגנון, אך לא שולבו לגוף ההרצאה.

בספרו זה עורך בנד וחיידך את המודעות לחקר הנוסחאות של יצירות עגנון, תוך התייחסות לכך בפירושי התמציתיים ליצירות מסוימות. על אף שנבצר ממנו באותן שנים להיוקק לכתב-היד ולטיוטות גנונות, חשף בנד בהיקף מלא יותר את פרשת כתבי הנעורים של טשאטשקיס-עגנון בעברית וביידיש (התחיל בכך לפניו דב סדן), והציגם כחלק אינטגרלי של יצירת עגנון.

אחד ההיבטים החדשים שהציג בנד היה הצורך בבדיקת המידע הביוגרפי האוטנטי והמהימן של חיי הסופר. דבר זה הנו תנאי ראשון לאפשרות לתהות על טיבה של הפרסונה, היינו "דמות המספר" הבדיוני למחצה בסיפוריו. עם זאת עדיין לא נזקק בנד למאגר האפיסטולרי הנרחב של מכתבי הסופר, אם כי צויינה עובדת קיומם של כמה מהם. בנד ראה בצדק את הביוגרפיה שהציג כזמנית בלבד, תוך תחושה נכונה שהביוגרפיה הדפיניטיבית של עגנון היא עדיין בגדר משאלה לעתיד לבוא. עד היום טרם נתמלאה משאלה זו.

ספרו של בנד הפך במרוצת הזמן לספר עזר אינפורמטיבי מועיל, אם כי, כאמור, הוא

14 א' קריב, "שבועת אמונים", למי, למה?", מולד ד (תשל"א), עמ' 102–109; "פרשנות מחטיאה", שם ה (תשל"ג), עמ' 249–266; "אינטרפרטציה רבת אייל", שם ו (תשל"ד), עמ' 108–121.

A. Band, *Nostalgia and Nightmare – A Study in the Fiction of S. Y. Agnon*, Los Angeles 15 1968.

טעון עידכון פרשני, טקסטואלי וביבליוגרפי. הוא שימש ומשמש מורה דרך מהימן לחקר עגנון, בראש ובראשונה לקהל קוראי אנגלית, וכן תשתית ונקודת אחיזה למחקרים הרבים על עגנון שנכתבו באוניברסיטאות ובמכללות בארצות-הברית.

ג. פירסום כל כתבי עגנון — כיצד?

חשיבות היסטורית בתולדות חקר עגנון נודעת למפעל הפירסום של כתביו בשנים שלאחר פטירתו, על-ידי בתו אמונה ירון. הדברים אמורים הן בכינוסן של יצירות שכבר נדפסו, ושהיו פוזרות על פני קבצים, כתבי-עת ועתונים, והן באותן יצירות ששרדו כשהן גנוזות בעזבונו שבכתב-יד. על-ידי כך נגלו אופקים חדשים הן בפני קהל הקוראים, אשר מצא בהן המשך טבעי לעולם הבדיון העגנוני, והן בפני קהל הפרשנים והחוקרים שנתבעו לבחון מחדש את הנחות היסוד שלהם שנתגבשו ושנקבעו עד כה על-פי המהדורה הקנונית של שמונת הכרכים.

מן הראוי לזכור, כי בפירסום הכרכים החדשים הללו יש גם משום כינוס של כתבים אשר בחלקם הרב כבר נתפרסמו עוד בימי חייו של עגנון, כשהטקסט הוגה ונבדק על ידו. סיפורים בודדים אלה לא זכו תמיד להגיע לתודעתו ולידיעתו של קהל קוראיו ופרשניו דהיום עם פירסומם הראשון. בהרפסתם מחדש ובמקובץ לא היה אפוא משום פירסום של יצירות בלתי-מוגמרות, אלא משום השבת אבידה. איכותם הסגנונית של סיפורים אלה משקפת את עגנון במלוא אונו האמנותי, כיון שנוצרו בתקופת בגרותו ובשלותו. מבחינה זו אף עדיפים לעיתים סיפורים אלה על סיפורי הנעורים, שראשיתם בימי העלייה השנייה ואשר שופצו, ולעיתים אף שוכתבו מחדש, על-ידי עגנון הבוגר לקראת המהדורה ה"קנונית" של שמונת הכרכים שהופיעה בשנות החמישים. כלל גדול יש לזכור בפרשנות עגנון והוא, כי מעיקרו קשה להגדיר סיפור של עגנון כמוגמר וסגור לחלוטין עם פירסומו הראשון בדפוס. שלא כרבים מן הסופרים העבריים בדורו ולאחריו נהג עגנון לחזור ולהתמודד מחדש עם הטקסטים הנדפסים שלו אף לאחר שפירסמם ברבים, ויזכחו על-כך הגירסאות הרבות לסיפוריו הקלאסיים והשלמים כביכול לעד¹⁶. סיפורים שהביקורת גמרה עליהם את ההלל עם פירסומם הראשון ושנתפרשו כפי שנתפרשו עם הופעתם במקובץ, חודשו וגובשו מחדש על-ידי יוצרם, מבחינה סגנונית ואף תוכנית, וחייבו אינטרפרטציה מחדשת עם הופעתם בגירסתם המעודכנת. אשר על כן, הטענה שהושמעה כי כמה מיצירותיו של עגנון שכונסו לאחר מותו לא היו בשלות כל צרכן לפירסום שכן יוצרן לא סמך את ידיו עליהן, אינה תופסת מעיקרה.

ביסודם של הכרכים שפירסם עגנון בימי חייו היה מונח עקרון תימאטי או רעיוני מסוים, אך גם בהם לא היתה ניכרת עקביות יתירה. אף הכרך האחרון שנתפרסם בימי חייו, **האש והעצים**, אינו מעורר אחר, אם כי עגנון הוסיף לו אחרית דבר ובה השתדל להסביר את פשר הצירוף של היצירות הכלולות בו¹⁷. גם קורצווייל, שקבע כי "נושא

16 ראה, למשל, רשימה מידגמית של ריבוי גירסאות שהכין רפאל ויזור, בתוך: ברול, **שמואל יוסף עגנון — מבחר מאמרים על יצירתו**, עמ' 544–552.
17 ש"י עגנון, **האש והעצים**, ירושלים ותל-אביב תשכ"ב, עמ' שלה-שלו.

אחד גדול מלכד את כל הסיפורים הלא הוא נושא ההשמדה, העקידה המורדרנית, הצביע על חוסר האחידות והעדר הקשר הפנימי בין כלל היצירות שבכרך זה.¹⁸ חלק מכוונותיו של עגנון בבנין כמה מכרכי כתביו מתברר בהסברו המאלף של א"א אורבך בדבר פשר צירופם של מרכיבי הכרך עד הנה.¹⁹ הסיפורים הראשונים שבספר סמוך ונראה מצטרפים על-פי הסבר זה לכלל עניין שלם. אורבך אף הצביע על הכלל בו נקט עגנון — "כלל שבו נהגו עורכי המשנה, שלפיו המסכתות מסודרות לפי גודלן ומספרי פרקיהן".²⁰

במסגרת מפעל פירסום הכרכים החדשים על-ידי אמונה ירון הסתמנו כמה מגמות ומשימות שהעיקרית שבהן היא שיחזור יצירות לא-גמורות (אשר בחלקן כבר נתפרסמו בימי חייו של הסופר), אם לפי הנחיות שלו בעודנו בחיים, ואם לפי שיקול נוסף מטעם המהדירה. לאותם סיפורים ופרקי סיפורים אשר כבר נתפרסמו על-ידי עגנון עצמו באכסניות ספרותיות שונות ושלא הספיק להרכיב מהם כרכים חדשים, צורפו עתה סיפורים מתוך כתב-יד. גם באותם סיפורים שכבר נתפרסמו שובצו תיקונים והגהות שרשם המחבר בשוליהם לאחר פירסומם הראשון, או לפי רשימותיו שבכתב-יד. המהדירה הוסיפה דברי הסבר לכל כרך וכרך ובהם ציון מקום פירסומם הראשון בדפוס של חלק מן הסיפורים, וכן תיאור עבודתה ודרך טיפולה באותם טקסטים המתפרסמים בו לראשונה. מן המאזן הכולל עולה שלמעלה ממחציתם של הטקסטים כבר נתפרסמו בשעתם בדפוס, במפוזר. כך, למשל, עולה מתוך בירור מוצאם של פרקי הספר עיר ומלואה, כי מבין 716 העמודים שבו, 458 עמודים של הטקסט — על סיפוריו ופרקיו, כבר פורסמו בדפוס עוד בימי חייו של עגנון. המהדירה הותירה כתב-יד רבים של טיוטות ורשימות השמורות במחלקה לכתב-יד של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, מתוך תחושה, כי "יש בהם יותר עניין לחוקרים מאשר לקוראים".²¹

פירסום הכרכים החדשים ופריצת המעגל הקנוני המקובל עד כה של כתבי עגנון עורר תגובות סותרות. דברי עירעור והשגה השמיע יוסף אורן שהצביע על הסתירה הפנימית האיכותית שבין דברים שפורסמו בימי חייו של המחבר ובין כמה טקסטים שכווננו בכרך החדש, פתחי דברים.²² לעומת זאת נשמעו גם תגובות בזכות הפירסום.²³ המהדירה עצמה, בתגובתה, הבהירה ברבים את שיטת עבודתה: "אינני משכתבת אף לא שורה אחת ואינני משנה או מוסיפה שום מלה... [אני] מנסה לבחור בטוב ביותר ולמצוא את הנוסח המתוקן ביותר, וכמובן גם להתיעץ עם אנשי מקצוע".²⁴ עם התקרב מפעל פירסום הכרכים החדשים לסופו ערך דן לאור את המאזן; נוספו

- 18 ב' קורצווייל, מסות על סיפורי ש"י עגנון, ירושלים ותל-אביב תשכ"ג, עמ' 312.
19 א"א אורבך, "פרקים של ספר המדינה ומקומם בתוך 'סמוך ונראה'", ש"י עגנון — מחקרים ותעודות, עמ' 195–223.
20 שם, עמ' 222–223.
21 "אחרית דבר", ש"י עגנון, תכריך של סיפורים, ירושלים ותל-אביב 1982, עמ' 240.
22 י' אורן, "פרסומים בלתי אפשריים מעזבונו של ש"י עגנון", ידיעות אחרונות, 4.11.1977.
23 י' ארנון, "האמנם פירסומים בלתי-אפשריים מעזבונו של עגנון?", ידיעות אחרונות, 11.11.1977.
24 א' ירון, "הלבנים והשחורים" — על הוצאת כתבי ש"י עגנון לאחר פטירתו, הארץ, 5.4.1985.

שני רומנים (שירה, בחנותו של מר לובלין), שלושה קבצי סיפורים (לפנים מן החומה, פתחי דברים, תכריך של סיפורים), שני כרכים בעלי אופי סיפורי-עיוני (עיר ומלואה, קורות בתינו), קובץ נאומים ורשימות (מעצמי אל עצמי), כרך אגרות (אסתרליין יקירתי) ושני קבצים בעלי אופי אנתולוגי, שנערכו בידי אמונה וחיים יהודה ירון (ספר, סופר וסיפור, סיפורים על ר' ישראל בעל שם טוב). בסך הכל הגיע מספר העמודים של הכרכים הללו לכמות של מעל שלושת אלפים. ניכר אפוא בעליל כי ביצירתו של עגנון נוצרה מציאות טקסטואלית חדשה, ויפים על כן דבריו של לאור, כי "כיום קשה להעלות על הדעת קריאה נכונה של כתבי עגנון או פרשנות ראויה לשמה, שאינן מביאות בחשבון את כרכי העזבון כחלק בלתי נפרד מן הקורפוס של המחבר"²⁵. תוספת זו שיוותה אפוא לכלל יצירתו של עגנון פנים אחרות, כשמרכז הכובד נע במרוצת השנים בכיוון אותן יצירות המעוגנות בהווה היהודית המסורתית. אפשר אפוא להצטרף לקריאה המופנית לקהל דורשי עגנון "להפיל את המחיצות שבין הכתבים הקאנוניים של עגנון שראו אור בחייו ובין הכתבים של אחרי מות"²⁶. אף לאחר פירסומם של כרכים אלה נוספו להם כמה השלמות חשובות, המשפיעות לעתים אף על פירושה ופשרה של היצירה. כך פירסם ג' שקד מתוך עזבונו של עגנון סיום אפילוגי שנגזז לרומן תמול שלשום בצירוף דברי פרשנות משלו²⁷. א' ירון פירסמה פרק נוסף מתוך שירה, שנכלל במהדורתו החדשה של הרומן²⁸. כן פירסמה ירון פרקים נוספים מתוך ספר תכלית המעשים, שנכלל בהאש והעצים בשעתו²⁹. בפרק הזמן של סקירה זו נחשפו מחדש גם יצירות הנעורים והראשית של עגנון, בעברית וביידיש. כתבים אלה שהופיעו בדפוס לראשונה בראשית המאה ואשר כמה מהם נתפרסמו בשעתם על-ידי ד' סדן וא' בנד, כונסו יחדיו מחדש בכרך אחד, בצירוף מבוא מפורט מאת ד' סדן. בכרך עשרה שירים וארבעה-עשר סיפורים ורשימות³⁰. כמה חיבורים שנתפרסמו על-ידי עגנון בעילום שם, עם ראשית עלייתו לארץ, ושלא נרשמו בביבליוגרפיות המצויות של עגנון, נתפענחו ונתפרסמו מחדש, בצירוף דברי הסבר על-ידי יצחק בקון³¹ ועל-ידי נורית גוברין³². על עגנון בפרק זמן זה, כמתרגמו של הסיפור אבק מאת הסופר הנורבגי ביירנסון, כתב גבריאל צורן מחקר מפורט בצירוף מובאות רבות של הנוסח העברי של עגנון³³.

מבחינה מסוימת יש גם לראות בתרגומים ללועזית של כתבי עגנון מעין פירוש ועיצוב של טקסט ספרותי חדש. ויליאם קאטר תיאר את תהליך עיצובו מחדש של

25 ד' לאור, "כתבי ש"י עגנון: המרכז והשוליים", שם, 18.1.1985.

26 ד' לאור, "עזבונו של עגנון: ספירת מלאי", שם, 5.4.1985.

27 ג' שקד, "אפילוג ל'תמול שלשום'", מאזנים לב (תשל"א), עמ' 212-215.

28 א' ירון, "עם צאת הספר", שירה, ירושלים ותל-אביב תשל"ד, עמ' 540.

29 ש"י עגנון, "פרקים מתוך 'ספר תכלית המעשים'", הארץ, 12.4.1988; 1.4.1988.

30 ש"י עגנון, *יידישע ווערק*, ירושלים תשל"ו. ראה גם דיון מיוחד על כתבי הנעורים של עגנון, בצירוף מבחר טקסטים ביידיש ובעברית, בספרו של י' בקון, *עגנון הצעיר*, באר-שבע 1989.

31 ש"י עגנון, "פרקי דרך", מאזנים מה (תשל"ז), עמ' 83-91; י' בקון, "על סיפור נשכח של ש"י עגנון", דבר, 12.8.1977.

32 ג' גוברין, "מתנת בשר – 'כפרות' – סיפור לא ידוע של ש"י עגנון", עתון 77 58 (תשמ"ה), עמ' 11-13.

33 ג' צורן, "ייד הטבע בנו" – דרכו של עגנון בתרגום 'אבק' לביירנסון", ש"י עגנון – מחקרים ותעודות, עמ' 57-94.

הרומן סיפור פשוט על-ידי הלל הלקין בתרגומו לאנגלית. הוא הצביע על הבלטת היסודות הריאליסטיים ברומן זה ומיתון היסודות הפיגורטיביים וכן על טשטושם של זכרי הלשון לעומת המקור העברי³⁴.

אף בתחום המידע האפיסטולרי אודות עגנון, חייו ויצירתו, נסתמנו חידושים משמעותיים. לעומת המכתבים הבודדים שנתפרסמו בימי חייו של עגנון, ורשימת המכתבים שנכללו בקטלוג תערוכת עגנון בבית הספרים הלאומי בירושלים³⁵, נתפרסמו בעשרים השנים האחרונות מכתבים רבים יחסית, המתייחסים לתקופות שונות של חייו ופעילותו הספרותית. לעיתים נתפרסמו אסופות מכתבים אלה בדרך הדיאלוגית, של התכתבות בינו לבין נמעניו, ולעיתים נשמע קולו בצורה מונולוגית בלבד. אם נשחזר את השתלשלותם הכרונולוגית של המכתבים הללו, הרי לפנינו 17 מכתבים של עגנון אל יוסף חיים ברנר, בין השנים 1909–1920, מוערים על-ידי רפאל ויזר³⁶, 33 מכתבים, משנות העשרים בעיקר, אל סופרים בני דורו, שנתפרסמו בחוברות גזנים³⁷, 14 מכתבים אל ש"ז שוקן מתקופת גרמניה וארץ-ישראל, מוערים על-ידי מלאכי בית-אריה³⁸. אסופת מכתבים מקיפה (כ־300 במספר) אל נמען זה, מותקנת עתה לדפוס במהדורתם של אמונה וחיים יהודה ירון. חליפת מכתבים מן השנים 1932–1938, בין עגנון לבין סדן, ובכלל זה 14 מכתבי עגנון, נתפרסמה בצירוף דברי מבוא ופירושים על-ידי סדן עצמו³⁹. חליפת מכתבים מפורטת ורצופה ובהם בעיקר אגרותיו של עגנון אל רעיתו אסתר, בשנים 1924–1931, נתפרסמה כספר בפני עצמו על-ידי אמונה ירון, בצירוף מבוא ביוגרפי מאת המהדירה⁴⁰. חליפת מכתבים קצרה בין עגנון לבין הרב א"י הרצוג נתפרסמה על-ידי דוד תמר⁴¹. איגרות שהוחלפו בין עגנון לבין קורצווייל, ובהם 41 מכתבים משל הסופר, ההדירה ליליאן דבי-גורי⁴². חליפת מכתבים בין עגנון לבין ישראל כהן, ובכלל זה 40 מכתבים של עגנון, נתפרסמה בעריכתה של נורית גוברין ובצירוף דברי מבוא של ישראל כהן עצמו והערות של חיה הופמן⁴³. כמו כן נתפרסמו 11 מכתבים של עגנון אל נחום גלצר, בקשר לתרגום

W. Cutter, "Rendering Galicia for America: On Hillel Halkin's Translations of Sippur 34 'Pashut', *Prooftexts* VII (1987), pp. 73–87. על סוגיית התרגום של עגנון לאנגלית, ראה גם: ע' אפק – רזיה אילן, "לתרגומה של יצירה עגנונית אחת", *ביקורת ופרשנות* 25 (1989), עמ' 142–115.

35 תערוכת ש"י עגנון – קטלוג, ירושלים תשכ"ז.

36 ר' ויזר, "איגרות ש"י עגנון אל י"ח ברנר", ש"י עגנון – מחקרים ותעודות, עמ' 39–56.
37 ידיעות גזנים ד (תש"ל) חוב' 70, עמ' 584–602; ח (תשמ"א) חוב' 99, עמ' 8–23.
38 מ' בית-אריה, "מאיגרות ש"י עגנון אל ש"ז שוקן", ש"י עגנון – מחקרים ותעודות, עמ' 97–117. מכתבים של עגנון אל בובר, ראה: מ"מ בובר, *חילופי אגרות*, כרך א, ירושלים 1982, מס' 147, 229, 332. ובתרגומם הגרמני: M. Buber, *Briefwechsel*, Heidelberg 1972, Vol. I, No. 141, 219, 324. מכתבי עגנון אל בובר, שטרם נתפרסמו במקורם העברי: *Ibid.*, Vol. II, 1973, No. 175, 222, 247, 256.

39 ד' סדן, "מובאי קבוצת אגרות", *האוניברסיטה* 25 (1981), עמ' 22–39.

40 ש"י עגנון, *אסתרליון יקירתו*, ירושלים ותל-אביב תשמ"ג.

41 ד' תמר, "בין הסופר לרב", *ידיעות אחרונות*, 14.2.1986.

42 ל' דבי-גורי, *קורצווייל, עגנון, אצ"ג – חילופי איגרות*, רמת-גן 1987, עמ' 13–89.

43 *חילופי מכתבים בין ישראל כהן ובין ש"י עגנון ודוד בן-גוריון*, תל-אביב תשמ"ה, עמ' 109–13.

יצירותיו לאנגלית⁴⁴. התבטאויות רבות עניין של עגנון על מונחי הטבע בסיפוריו מצויות בחליפת מכתבים קצרה בינו לבין ישראל גילוני⁴⁵. אחד האמצעים היעילים לשם שליטה ראויה לשמה על אותו מכלול טקסטואלי רב-כמות ורב-פנים של כתבי עגנון הוא עיבוד מפורט ומדוקדק של חומר זה המבוצע בשנים האחרונות, באמצעות המחשב של אוניברסיטת בר-אילן, ביוזמתם ובעריכתם של ראובן מירקין והלל וייס. מפעל זה כבר התחיל להניב את פירותיו, בעיקר בתחום עיבוד הגירסאות השונות של היצירות לפי מאגר המלים שיצרפו לשם התקנת מהדורה אקדמית שלמה של כתבי עגנון, דבר שהוא עדיין בגדר משימה המצפה למימושה.

ד. המעקב מנוסח אל נוסח

כפי שכבר הוזכר לעיל הרי שבעקבות ההתפתחויות הטקסטואליות שחלו בכתבי עגנון בעשרים השנים האחרונות הולך ומתערער המיתוס שטופח בעבר על אודות עגנון האמן המושלם המגיש לנו טקסט מונוליטי ומוצק כבר עם מתן ראשון. לעומת זאת מצטייר עתה לעינינו דיוקנו של אמן החותר בהתמדה וללא-לאות לקראת השלימות האמנותית ולגיבוש צביונה הרעיוני של יצירתו. הדימוי החדש שהתקבל הוא, אפוא, של יצירה השרויה תמיד במצב הדיאלקטי של מטבע שנטבע ושל מעשה יציקה שמתמשך תמיד כאחד.

התערוכה שהוקדשה לעגנון בשנת 1967 בבית הספרים הלאומי בירושלים, בשיתוף הסופר עצמו ובהשתתפותו, תרמה אף היא לרושם חדש זה, שכן הוצגו בה שמונה נוסחאות של סיפור אחד בלבד, מחלת המות, בדפוס ובכתבי-יד⁴⁶. דב סדן, מראשי פרשניו של עגנון, הגדיר אז בפתח הקטלוג של תערוכה זו את החזיון הגנטי של היצירה העגנונית, המומחש לעינינו "באופן שניתן ללמוד תולדתו של סיפור וסיפור, אימתי ואיך נזרע בו גרעינו ואימתי ואיך בא על טיפוחו ואימתי ואיך היה גידולו, וביותר כמה מחזורים עברו עליו עד שמחברו ראה בו גמר-בישול, וממילא תשלום מלאכתו"⁴⁷.

העיונים הטקסטולוגיים הללו נערכו בשתי דרכים: זו הסטאטית, שעיקרה בדיקה פילולוגית המסתפקת בקביעת הבדלי הניסוח, על תמורותיהם המשמעותיות, כדיון בפני עצמו, ובעיקר זו המבקשת את יישומן הפונקציונלי-סלקטיבי של חילופי הגירסאות בתוך המסכת הכללית של מעשה הפרשנות האמנותי והרעיוני של היצירה הנידונה.

תרומה חלוצית בחקר הגירסאות של הטקסט העגנוני על חילופיהן תרמה יהודית צוויק-הלוי, בעבודת הדוקטור שלה (בהדרכתו של דב סדן)⁴⁸. מחקר מפורט זה עניינו הוא המעקב אחר התמורה הסגנונית שנסתמנה ביצירותיו של עגנון בתקופת גרמניה (1914–1924) לעומת יצירותיו בתקופת ארץ-ישראל (1909–1914). צוויק הצביעה על

44 ספר זכרון לשמואל בלקין, ניו-יורק תשמ"א, עמ' 250–254.

45 י' גילוני, "על מונחי הטבע בסיפורי עגנון", מולד ג (תש"ל), עמ' 212–214.

46 תערוכת ש"י עגנון. קטלוג, עמ' מא"ב.

47 שם, עמ' ז.

48 י' צוויק-הלוי, תקופת גרמניה (1914–1924) ביצירתו של עגנון, ירושלים 1968 (בשכפול).

כמה יסודות מהותיים בתמורה זו, כגון המעבר מן הדרמטיות אל האפיות, מידת האיפוק של היסודות הרגשיים לעומת גירסאות ראשונות, המעבר מן הסנטימנטליות אל הניב האירוני, בלימת הניב הנמלץ ומיתונו, החלפת דיבור ישיר בדיבור סמוי, שינויים במיקצב המשפט שהופך מגובש יותר, וסימני איפוק והסוואה של היסוד האישי-האוטוביוגרפי. את תמצית מסקנותיה פירסמה צוויק מאוחר יותר במאמר נפרד⁴⁹, וכן בספר מיוחד בו דנה בין השאר בחילופי הגירסה של הסיפורים **גבעת החול וש"ס של בית זקניו**⁵⁰.

המודעות לקיומן של הגירסאות בטקסט העגנוני ולחשיבותן בתהליך האינטרפרטציה של היצירה, ניכרת, כאמור, כבר בספרו של בנד משנת 1968. בכלל הדיונים ביצירות שזר בנד, בצורה דחוסה ותמציתית, הערות והארות ברבר חילופי גירסאות משמעותיים אשר לתוכן ולמגמה. במחקר מאוחר מצא בנד זיקה משמעותית בין הסיפור **קשרי קשרים לבין שירה**, לאור אחד הנוסחאות של **קשרי קשרים שבכתב-יד**⁵¹. כן בדק בנד את שני הנוסחים של הסיפור **פנים אחרות** תוך שהוא דן ברישומי משנתו של פרויד בסיפוריו של עגנון⁵².

זכות ראשונים בבדיקת נוסחאות סיפורי עגנון נתגלגלה לגדעון קצנלסון שהצביע על חילופי הגירסאות של הסיפור **עגונות**, ככלי לקביעת עמדתו של עגנון כלפי מעשה העלייה לארץ-ישראל⁵³. גרשון שקד בדק שלושה שלבים בהתפתחות הסיפור המוקדם ביצירתו של עגנון (**יתום ואלמנה**) והסיק מכאן על התמורה שנתרחשה ביצירת נעורים זו מסיפור גלוי לסיפור סמוי, מסיפור פסיכולוגי לסיפור מיתי⁵⁴. כן התייחס שקד לסיפור **תשרי** תוך שהוא דן בבעיות האמנותיות של גירסתו השנייה, **גבעת החול**⁵⁵. הלל וייס הסתייע לשם פרשנות הסיפור **הרב טורי זהב ושני הסבלים שהיו בביטשאטש**, הן בגירסאות שבדפוס והן באלה שבכתב-יד, ואף התקין טבלה מדוקדקת של חילופי הגירסה הללו⁵⁶. הלל ברזל עקב אחר התמורות שחלו ברבדים של הסיפור **הרופא וגרושתו**, במעבר מנוסח אל נוסח. הוא הבחין בשינויים בתיאור הרקע הפסיכולוגי, בתוספת דמויות ואפיוזודות, בפיתוח השיח ובפרקי הסיום. כן פירסם ברזל את שני הנוסחים של הסיפור, זה שבדפוס וזה שבכתב-יד⁵⁷. בפירושו לסיפור **פת שלימה** השתמש ברזל בארבעת הנוסחים של יצירה זו, תוך זיהוי נטייתו של עגנון

49 י' צוויק-הלוי, "עגנון בעקבות עגנון – חילופי גירסה ביצירתו", מולד ד (תשל"ב), חוב' 23, עמ' 532–539.

50 י' צוויק-הלוי, **עגנון במעגלותיו**, תל-אביב 1989, עמ' 45–88.

51 א' בנד, "קשרי קשרים" וקשריו – ממקורותיה של "שירה", מולד ד (תשל"א), עמ' 101–97.

52 א' בנד, "עגנון מגלה פני פרויד", **מאזנים** סב (1989), גל' 11, עמ' 17–21.

53 ג' קצנלסון, "עגונות" של עגנון: גלגוליו של נוסח", **מאזנים** כז (1968), עמ' 163–173.

חילופי הגירסה של סיפור זה נתפרסמו במלואם על-ידי ה' וייס בחוברת: **עגונות**, 'עידו ועינים' – **מקורות – מבנים – משמעויות**, יחידה א, עמ' 57–88; 91–123.

54 ג' שקד, **אמנות הסיפור של עגנון**, תל-אביב 1973, עמ' 137–150.

55 **שם**, עמ' 151–153.

56 ה' וייס, **פרשנות לחמישה מספורי ש"י עגנון**, תל-אביב תשל"ד, עמ' 156–198, בצירוף טבלאות.

57 ה' ברזל, **סיפורי אהבה של עגנון**, רמת-גן תשל"ה, עמ' 13–51; 249–258.

לריכוך של סוגיות הכרוכות באמונה ובמסורת, בגירסה הסופית של הסיפור⁵⁸. בתחום הגירסאות הבין-לשוניות מאלפת השוואה שערך דב סדן במבואו לסיפורי הנעורים של טשאטשקיס-עגנון⁵⁹. סדן, שצירף למהדורתו את מקבילות הטקסטים בעברית וביידיש, מצא הפרשים בפרטים ובמגמה בסיפורים זהים, אם כי נמנע מלהכריע בשאלת מוקדם ומאוחר בין הסיפורים הדו-לשוניים הללו. סדן הסיק, כי הנוסח ביידיש הוא עשיר וגמיש יותר, וכן הצביע על המתח המסתמן בין הטקסטים הללו כתוצאה מכפל-הלשון הדרוסיטרית.

המימד הגנטי של עגנון בראשיתו ועגנון האמן שהגיע לכלל בגרות אמנותית, ניכר היטב בדיונו של שלמה צוקר על הסיפור **אברהם ליבוש** ובניו שנכתב ב-1906, בהשוואה לעיבוד מאוחר יותר שנשמתר בכתב-יד. צוקר הבחין בנוסח הגנוז המאוחר יותר, גילויים של התרחבות האירוניה ושל העמקה תאורית בעיצוב הדמויות ובתבנית הפסיכולוגית, תוך מיתון הסנטימנטליות לעומת הנוסח שבדפוס. לדיון זה צירף צוקר ארבעה טקסטים של סיפורי הנעורים שנתפרסמו בשעתם⁶⁰. אף באינטרפרטציה מאוחרת יותר שהוקדשה לסיפור **עידו ועינים** הסתייע צוקר בקטעים של נוסחי טקסט ראשונים, מתוך ארכיון עגנון⁶¹.

מחקר מפורט ויסודי הקדישה שרה הגר, שהלכה לעולמה בדמי ימיה, להתהוות וצמיחתו ההדרגתית של הרומן **תמול שלשום**, תוך מעקב מדוקדק ומתועד היטב⁶². היא הסתייעה בטקסטים שנדפסו ובכתב-יד שנשתמרו בעזבונו של הסופר ולאורן הסיקה על דרכי שילובם ואופני ארגונם של מבנים עלילתיים ותבניות אפיות ומוטיביות במירקם היצירה השלימה, תוך שימת לב לבעית האיחוי והאירגון של החטיבות הנפרדות.

מכלל הדיונים הטקסטולוגיים על יצירות בודדות של עגנון יש לציין את עיונו של אורציון ברטנא בחילופי שלוש הנוסחאות של הסיפור **אחות**, אשר מתוכן משתמעת המגמה להבלטת המוטיבציה הפסיכולוגית בנוסח האחרון, וכן תמורות ז'אנריות אחרות שנתרחשו בסיפור⁶³. יהודית וייס השתמשה בדיונה על מגמת הסיפור **הנשיקה הראשונה** גם בכתב-היד המוקדם והגנוז – **חלום**, ולמדה מכאן על נטייתו של עגנון להסוות מוטיב החטא המופיע בסיפור הנדפס, באמצעות קטעים שהוסיף ועל-ידי שינויים סגנוניים⁶⁴. ליבון הסוגייה ההלכתית, השנויה במחלוקת, בסיפור **והיה העקוב למישור**, הושתת אף הוא על היוקקות לשתי הגירסאות של טקסט הסיפור⁶⁵.

58 ה' ברזל, ח"ג ביאליק – שמואל יוסף עגנון, **מחקר ופירוש**, תל-אביב 1986, עמ' 294–302. התייחסות לנוסחאותיו של הסיפור **גבעת החול**, ראה: ברזל, **שם**, עמ' 291–292. הערה 20.

59 ד' סדן, **ש"י עגנון – יידישע ווערק**, עמ' לא–מא.
60 ש' צוקר, "סיפורי טשאטשקיס ותיקוני עגנון", **ש"י עגנון – מחקרים ותעודות**, עמ' 38–11.

61 ש' צוקר, "מקורות בעיצוב המרחב והדמויות ב'עידו ועינים' לש"י עגנון", **מחקרי ירושלים בספרות עברית** ג (תשמ"ג), עמ' 28–66.

62 ש' הגר, "תמול שלשום" – התהוות המיבנה ואחדותו", **ש"י עגנון – מחקרים ותעודות**, עמ' 154–194.

63 א' ברטנא, "גלגול נוסחאות בסיפור 'אחות' לש"י עגנון", **גזית** כט (תשל"ג), עמ' 86–90.

64 י' וייס, "הנשיקה הראשונה" לש"י עגנון", **ביקורת ופרשנות** 5⁴ (1974), עמ' 24–35.

65 ראה הוויכוח בנידון זה בין יעקב בהט לשרה הלפרין, **עלי-שיח**, 10¹¹ (תשמ"א), עמ' 101–108; 12–14 (תשמ"ב), עמ' 209–213.

בהסתייעו בפירסום מתוך העוכון שבכתב־יד של המשך הסיפור פרנהיים⁶⁶ הגיע עוזי שביט לידי מסקנה ודאית יותר באשר לפשרו הכלל של הסיפור⁶⁷. גם בדיונו של אלן מינץ בסיפור לילות יש מודעות לבעיית הפרשים בפשרו הנובעים מהברלי נירסאותיו שבדפוס. אם כי מינץ משתמש באינטרפרטציה שלו בגירסה האחרונה, הוא נזקק גם להגהותיו של הסופר בשולי הנוסח האחרון שנדפס, שכן אף אותם פכים קטנים עשויים להשפיע על צביונו של הטקסט⁶⁸.

אף ס. יזהר (סמילנסקי), שהסתייג במוצהר ובנחרצות מן השיטות הנקוטות בחקר עגנון, תוך הבלטת הזיקה האמוציונלית האישית של הקורא ליצירתו, גילה בוז־זמנית תשומת־לב יתירה לנוסחים של הסיפור הנרות, המובא בספרו על חמש גירסאותיו, כולל כתב־יד גנוזים, וזאת דוקא מתוך רגישות לסיפור, כמעשה אמנות הנחצב ממכמני הלשון והסגנון⁶⁹.

הנטייה לחקר הנוסח של יצירת עגנון נתנה אותותיה גם בפירסומיה הלימודיים של האוניברסיטה הפתוחה. העיון בגירסאות סיפוריו הוא חלק אינטגרלי של חוברות ההוראה על הסיפורים עגונות ועידו ועינם שנערכו על־ידי הלל וייס. הובאו בהן גם תצלומי טקסטים של גירסאות, בדפוס ובכתב־יד, בצירוף תרגילים והנחיות לתלמידים⁷⁰.

ה. בעקבות המגע הבין־טקסטואלי ביצירות עגנון

זיקתו של עגנון למקורות ספרותו הקדומה על רבדיהם המקראיים, התלמודיים, המדרשיים והיראיים המאוחרים, אוזכרה לא פעם כבר בתקופות הראשונות של פרשנות עגנון. אלו היו הכללות, ערטילאיות על־פירוב, שלא נבדקו ושלא הומחשו מקרוב. בהתייחסו לשאלת הספיגה של מקורות ספרותיים בהכנסת כלה, קבע מ' טוכנר כי "כמעט מן הנמנע הוא לציין מקורות ישירים. ובעצם אין גם תועלת בכך"⁷¹, לעומת זאת בתקופת סקירתו הופך בהדרגה בירור זיקתו של עגנון למקורות הספרותיים הפנימיים, לאחת הסוגיות המרכזיות בחקר עגנון. זיקה זו, הקיימת בגלוי או בסמוי, מתגלית בכמה מישורים, כפי שסווגו והוגדרו על־ידי ה' ברזל. הדברים אמורים בדרכי הספיגה של הטקסט המושאל ועיבודו ובדרך התמזגותו וקליטתו בתוך המעשה הייחודי של האמן, העושה בו שימוש "כדי לכוון באמצעותו מערכת מורכבת של דמויות ויצירה לפי משאלת לבו"⁷².

התייחסויות בודדות למקורותיו של עגנון כבר נסתמנו בדיוניהם של מאיר בוסאק, יוסף דן, ועל כולם — רב סדן⁷³. ש' ורסס דן בשילובם של מקורות ורמזי־מקורות

66 א' ירון, "הערות אחדות להמשכו של 'פרנהיים'", הארץ, 25.2.1972.

67 ע' שביט, "מעוות לא יוכל לתקון", מאזנים מט (תשל"ט), עמ' 127–133.

68 A. Mintz, "Agnon in Jaffa: The Myth of the Artist as a Young Man", *Prooftexts*, I (1981), pp. 62–83

69 ס' יזהר, לקרא סיפור, תל־אביב 1982, ב, עמ' 388–406.

70 ה' וייס, עגנון — 'עגונות', 'עידו ועינם' — מקורות — מבנים — משמעויות, יחידה א, עמ' 28–4.

71 מ' טוכנר, פשר עגנון, עמ' 30–31.

72 "מבוא", שמואל יוסף עגנון — מבחר מאמרים, עמ' 116–121.

במירקם הסיפור **בלבב ימים**, בנוסף לאיזכורים המקראיים בתאוריו של המספר, הצביע ורסס על שיבוצם של תאורים השאובים מן הספרים **מסעות בנימין מטודילא**, **ידי משה** לר' משה הירושלמי, ובעיקר — ספר **המסעות אהבת ציון**, לר' משה מזאלוויץ.⁷⁴

בחשיפתה של התשתית הנרטיבית העממית של הסיפור והיה **העקוב למישור החל** אברהם יערי שהצביע על סמיכות הפרשיות עם סיפורו של א"מ דיק בידישי, **דער יורד**⁷⁵. דיון זה נתחדש בשנות השבעים, בהשוואה שערך לואיס לנדאו בין סיפורו של עגנון לבין מקורותיו, השאובים מן הסיפורת היראית והחסידית של הקונטרסים **מעשיות מהגדולים והצדיקים ושמן הטוב**⁷⁶. מסקנתו היתה, בשולי המקבילות העלילתיות שהעלה מתוך השוואה זו, כי עגנון הטביע בטקסט מסורתי זה חותם אירוני וטרגי משלו ואת הגושפנקה של סגנונו האישי. שרה הלפרין ערכה השוואה בין סיפורו של עגנון לבין סיפורו של דיק, אשר כבר הצביע עליו יערי בשעתו, וציינה את סממני ייחודו האמנותי⁷⁷. גדליה נגאל הרחיב את היריעה של מסכת ההשפעות מן הספרות החסידית על סיפורי עגנון, ובכלל זה גם על **היה העקוב למישור**. נגאל נמנע ממסקנות פרשניות בשולי מימצאיו והסתפק בדרך כלל במקבילות טקסטואליות⁷⁸. הוא הבחין בכמה גילויים של זיקה זו של עגנון למקורותיו, כגון העתקת מקור כפשוטו. קליטה מתמצתת, קליטה מרומזת, עיבוד ספרותי מרחיב. אחת ממסקנותיו המעניינות היא כי עגנון שסיגל לעצמו סיפורי חסידים שברפוס, שאף ליצור רושם שקלטם בעל-פה, מפי העם.

פסקני ומפורט יותר לעומת קודמו היה אברהם הולץ בדיונו על מקורותיו של הספר **הכנסת כלה**⁷⁹. בחיבורו שוקד הולץ להוכיח את התלות הטקסטואלית המוחלטת של יצירה זו בקונטרס בידישי, **נסים ונפלאות**, על אודות הצדיק החסידי ר' אברהם יהושע השיל מאפטה. מקור זה, שתורגם על-ידי עגנון באורח מילולי, מהווה מעין סיפור מסגרת ל**הכנסת כלה**. עיקרו של המחקר הוא השוואת נוסחי הסיפור בויקתם למקור. תוך תוספת ביאורים ופירושים בצדם. הולץ מודע גם להשלכות הפרשניות של בדיקה מדוקדקת זו לגבי יצירתו של עגנון; שכן כמה הנחות יסוד שרווחו בדבר אחדותה של היצירה טעונים מעתה רוויזיה. ביחד עם הוכחות הזהות שבין שני הטקסטים הדו-לשוניים חזר הולץ והטעים את ייחודה של יצירת עגנון המאפשרת דווקא הודות להשוואות ולבחינות של גלגולי הטקסט ותמורותיו, את החדירה "לפני ולפנים של רכי הלטישה והליבון של עגנון בייחודו החד-פעמי". הולץ נתן את דעתו גם לסיפורים

73 עיין: י' דן, **הנובילה החסידית**, ירושלים תשכ"ו, עמ' 65–72; ד' סדן, **בין שאילה לקנין**, תל-אביב 1968, ערך "עגנון" במפתח.

74 ש' ורסס, **סיפור ושורשו**, רמת-גן 1971, עמ' 224–233.

75 א' יערי, "לקוטים ביבליוגרפיים", **קרית ספר** יא (תרצ"ד-תרצ"ה), עמ' 520.

76 ל' לנדאו, "מקורות ופסבדו-מקורות ב'והיה העקוב למישור' לש"י עגנון", **הספרות** 26 (1978), עמ' 94–103.

77 ש' הלפרין, "עיון משווה בין המקור היידי כסיפור-עם עם העיבוד האמנותי של עגנון ב'והיה העקוב למישור'", **ידיעות האיגוד העולמי למדעי היהדות** 16 (תשמ"ז), עמ' 13–23.

78 ג' נגאל, ש"י עגנון ומקורותיו החסידיים — **עיון בארבעה מסיפוריו**, רמת-גן 1983; הנ"ל, "יסודות חסידיים באחת מיצירות עגנון", **חדשות אוניברסיטת בראילן** 30 (1979), עמ' 14–17.

79 א' הולץ, **מעשה ר' יודל חסיד — ראשיתו בנסים ונפלאות — עד "הכנסת כלה" מאת ש"י עגנון**, ניר-יורק תשמ"ו.

על מעשי צדיקים השזורים בהכנסת כלה, בתוך אותה תבנית מסגרתית כללית⁸⁰. כאן עניין לנו לא בזיקה ישירה אל טקסטים שהותכו או שולבו בשלימותם, אלא בשימוש אסוציאטיבי בסיפורים, בשיבוצם הטקסטואלי הגלוי והמוצהר בתוך המערכת החדשה של היצירה האמנותית, או תוך מעשה סיגנון מחדש.

בירור יחסו של עגנון במישור החוץ-ספרותי אל הסיפור החסידי, להלכה ולמעשה. מצוי באחרית דבר לספר האנתולוגי **סיפורי הבעש"ט** שההדירו אמונה וחיים יהודה ירון⁸¹. בין החיבורים הנוספים העוסקים בסוגייה זו יש לציין את ההשוואות המפורטות של כמה מסיפורי עגנון לעומת מקורותיו החסידיים שערכה מלכה שקד⁸². נעמי טנא, שהקדישה חיבור מיוחד לאסופה **סיפורים נאים של ר' ישראל בעש"ט**⁸³, הציגה והגדירה שמונה סוגי סיפורים חסידיים על מייחדיהם הסטרוקטורליים, המשמשים מצע ודגם לאיפיונו של הסיפור החסידי מיסודו של עגנון. בה בשעה נעשו כמה נסיונות לניתוח השוואתי ואנאליטי של סיפורי חסידים בודדים במסכת יצירתו של עגנון. עליוזה שנהר בדקה את מקורות הסיפור **בלתי לה' לבדו**, תוך עימתו עם תפיסות של הסיפור העממי ומקורות מדרשיים וקבליים, בעיקר בתחום התפיסות הדמונולוגיות. מתוך השוואה זו מסתבר כי לעומת התפיסה הפשטנית במסורת העממית מסתמנת מגמת העיצוב הקומי והפרודי של עגנון⁸⁴.

הסיפור החסידי, על מעשה בן מלך שנפל לשגעון, המיוחס לר' נחמן מברסלב, שימש כטקסט להשוואה בדיונו של א' בנד על מצב טירופו של הירשל, גיבורו של **סיפור פשוט**, ושיטת רפוי⁸⁵. רישומי מקורות מן הספרות החב"דית הקלאסית ומשנתה, השזורים בסיפור הנדח, מסביב לדמותו של "החוזר" וגרשום תלמידו, פוענחו והוסברו על-ידי יהושע ד' לבנון (מונרשיין) – דברים שיש בהם סיוע משמעותי בהבנת המצע הרעיוני של הסיפור⁸⁶.

התשתית המוטיבית של מקורות מן הספרות המדרשית, היראית והאגדית המונחת ביסוד כמה מסיפוריו של עגנון, וגלגוליהם של מוטיבים עממיים-פולקלוריים, נדונו על-ידי אריה ויינמן בשורת מאמרים, שכוונסו בספרו **אגדה ואמנות**⁸⁷. ויינמן הבחין במוטיבים סיפוריים מתוך **ספר חסידים** של חסידי אשכנז, ובגלגולו של מוטיב הצדיק הנסתר. כן הצביע על המימד האסוציאטיבי-תלמודי הסמוי בכמה מאגדות הסידרה **פולין של עגנון**. בהקשר זה יש לציין גם את נסיונו של יחזקאל מארק לבדוק לאורו של הסיפור על חולדה ובור במסכת תענית כמה מסיפורי עגנון המושתתים אף הם, לדעתו, על תבנית מעין זו⁸⁸.

80 א' הולץ, "מעשי צדיקים ומעשיותיהם ב'הכנסת כלה' לש"י עגנון", **מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי ט** (תשמ"ו), עמ' 103–124.

81 ש"י עגנון, **סיפורי הבעש"ט**, ירושלים ותל-אביב 1987, עמ' 219–226.

82 מ' שקד, **עיונים בסיפורי ש"י עגנון**, ירושלים תשל"ה, עמ' 25–62.

83 נ' טנא, **'הצדף והחי' – סיפורים נאים של ר' ישראל בעש"ט**, רמת-גן תשמ"ב.

84 ע' שנהר, "בלתי לה' לבדו לש"י עגנון", **דפים למחקר בספרות 3** (תשמ"ו), עמ' 117–136.

85 א' בנד, "עגנון מגלה פני פרויד", **מאזנים סב** (1989), גל' 11, עמ' 17–21.

86 י"ד לבנון (מונרשיין), "מוטיבים חב"דיים ב'הנדח' לש"י עגנון", **ביקורת ופרשנות 16** (תשמ"א), עמ' 135–153.

87 א' ויינמן, **אגדה ואמנות – עיונים ביצירת עגנון**, ירושלים תשמ"ב.

88 י' מארק, "בין עגנון וחז"ל – מוטיבים וגלגוליהם", **עלי-שיח 10** (1981), עמ' 114–128.

מעבר למאמצי החיפוף של עקבות השילוב של טקסטים שלמים או קטעים במירקם הסיפור העגנוני, על תבניותיהם העלילתיות, ניכרת גם הנטייה להתחקות ולבלוש אחר זכרי הלשון הבודדים השזורים בתוך הטקסט האמנותי והמעניקים לו משמעות ותנופה אירונית. העיון ברובד זה של מובאות, בין בסמוי ובין במוצהר, כבר התחיל בשנות השישים, במאמרו של ש' ורסס על דברים בשם אומרם בהכנסת כלה ומשמעותיהם במירקם היצירה.⁸⁹ נסיון נוסף לסיווגן של המובאות בכמה מיצירות עגנון והוראותיהן השונות נעשה על-ידי דב לנדאו.⁹⁰ מאז ואילך נרחב מעגל הדיונים בסוגיית זכרי לשון וזכרי פסוקים ומימרות, ביצירות עגנון, ולהלן נצביע על כמה מהם.

זכרי לשון מן המקרא עשויים להעניק לסיפור של עגנון תנופה אירונית או צביון סמלי, דבר הבא לידי ביטוי בפירושהו של ארנה גולן⁹¹ ושל ניצה בן-דב⁹² לסיפור מחלת המות, המושתת על פסוקים שונים. התייחסות מיוחדת לתשתית המקראית של הסיפור אחות מצויה בחיבורה של חיה שחם⁹³, המוכיחה כי עיבוי הטקסט, המסתמן בנוסח השני שלו, גורם להצבר משמעויות ומשפיע על שינוי צביונו. זכרי הלשון הללו בהצטברותם מצטיירים כמארג שלם "שתכליתו ליצור את תה-הטקסט ואת תבניות העומק של הסיפור".

בפירושו של שמואל סירא לסיפור האדונית והרובל נחשפת מערכת של קונוטאציות מקראיות, מדרשיות וקבליות, המטביעה את חותמה על משמעותו של הסיפור.⁹⁴ יהודה פרידלנדר הצביע בדיונו על הסיפורים הצפרדעים ומזל דיגם, הכלולים בספר עיר ומלואה, על מערכת של רמזיות וצירופים מדרשיים, המשמשים בהקשר הסיפורי החדש של עגנון, כגורם פרודי וסטירי.⁹⁵ דינה שטרן, במהדורה מחודשת ומורחבת של חיבורה על שבועת אמונים (משנת 1957), פירסמה טבלה משווה של המקורות היהודיים לתקופותיהם, כאסמכתה לפרשנות האליגוריסטית שהיא מעניקה ליצירה זו.⁹⁶ אביבה אופו הבחינה במוטיבים ובסמלים קבליים בשבועת אמונים ומצאה שהם טבעיים בעולמו הרוחני של עגנון.⁹⁷ דן לאור פירש את התאור

89 ש' ורסס, "דברים בשם אומרם ב'הכנסת כלה'", בתוך: סיפור ושורשו, עמ' 183–200.
90 ד' לנדאו, "המובאות ושימושהו בסיפורי ש"י עגנון", בתוך: הנ"ל, מסגנון למשמעות בסיפורי ש"י עגנון, תל-אביב 1988, עמ' 145–157.

91 א' גולן, "מחולת המות' לש"י עגנון", מולד ד (תשל"ב), עמ' 513–523. ראה גם: מ"י הרצל, "עוד על 'מחולת המות' לש"י עגנון", מולד ה (תשל"ג), עמ' 453–456.

92 N. Ben-Dov, "Biblical Allusion in Agnon's Dance of Death – A Study in Intertextual Dissonance", *Modern Judaism* 7 (1987), pp. 271–286. וכן, הנ"ל: "על כוחה של הרמזיה המקראית אצל עגנון", ביקורת ופרשנות 25 (1989), עמ' 101–114.

93 ח' שחם, "המרכה בצירופים ידועים – עיון באספקט האלוזיוני של הסיפור 'אחות' לש"י עגנון, דפים למחקר בספרות 2 (1985), עמ' 207–222.

94 R. S. Sirat, "Contribution à une nouvelle lecture de 'La châtelaine et le colporteur' de S. Y. Agnon", *Homage à Georges Vajda*, Louvain 1980, pp. 551–567.

95 י' פרידלנדר, "המארג הסאטירי בעיר ומלואה' לש"י עגנון", שמואל יוסף עגנון – מבחר מאמרים על יצירתו, עמ' 392–402.

96 ד' שטרן, הבגידה ולקחה, ירושלים ותל-אביב 1989.

97 א' אופו, "עיון ב'שבועת אמונים' – מתוך הסימבוליקה הקבלית הטמונה ביצירה", עלי שיוח 10–11 (1981), עמ' 89–100; שם 12–14 (1982), עמ' 199–208. על מקורות קבליים ביצירת עגנון, ראה גם: מיכל אורון, "סמלים ומוטיבים קבליים בסיפור 'עידו ועינים' לש"י עגנון", בתוך:

סדר קבלת שבת, הכלול בספר עיר ומלואה, תוך פיענוח מקורותיו וזכרי הלשון שבו. מן המקרא, המדרשים, התפילה וספרות המנהגים. פיענוח זה משמש לו כמפתח להבנת משמעותו של הספר עיר ומלואה⁹⁸.

הלל וייס הצביע על תשתית המקורות היהודיים המונחת ביסוד הסיפור כיסוי הדם, וזאת כדי להוכיח ולאשש את התיזה, כי לפנינו אחד מסיפורי גלות וגאולה. לפי דגם הקיים בכלל יצירתו של עגנון⁹⁹. גם בפרק ספר דברי הימים של ספרו קול הנשמה, המוקדש לחקר הדום וכסא, הציג וייס מערכת פרשנית עניפה ויסודית המציגה מארג צפוף של מקורותיו של עגנון מן המקרא ומספרות המדרשים¹⁰⁰. חישוף מדוקדק זה של המקורות ממחיש לפנינו כיצד יצר עגנון בתחום הזיכרון של הילקוט האנציקלופדי כשהוא נשען בשחזורו על מסורות ספרותיות עתיקות תוך שילוב מעורבותו האישית. חידושים מיתודולוגיים כאשר לבעית המגעים הבין-טקסטואליים מצויים בכמה מדיוניו של גרשון שקד. בפירושו המקורי לסיפור המלבוש, הצביע שקד על זיקותיו המהותיות של הסיפור לטקסטים מסורתיים, כגון מסכת חיבוט הקבר, מדרש יונה, וחיבור יפה מן הישועה המהווים את התשתית הסמויה של הסיפור. ואילו הטקסט הגלוי של עגנון הוא מעין מודיפיקציה פרודית של הטקסט הסמוי. כן מוסברת כאן המשמעות הסמלית של החומרים המסורתיים¹⁰¹. תיפקודם ומהותם של המקורות נבדקו על-ידי שקד במאמרו על הסיפור עגונות¹⁰². בהתייחסו בעיקר לפתיחה הפסיכודו-מדרשית של סיפור זה קבע שקד כי יצירתו של עגנון שרויה במתח אינטרטקסטואלי מתמיד של הספרות המקודשת. שקד התייחס לתופעה של הפסיכודו-מובאה, זו המורכבת מחומרים אותנטיים השאובים מספרות המדרשים ומספרות המסתורין, ובירר את טיב הקשרים בין הפסיכודו-טקסט לבין סיפור המעשה של עגונות. פסוקי שיר-השירים משמשים כגורמים עיקריים בקביעת הקשר בין שתי הרשויות הללו. מעשה החישוף של האופי הטקסטואלי הרב-רבדי הזה שימש לשקד נקודת מוצא לפירושו הכולל, בדבר זיווגים שלא נתגשמו ובדבר גורמים לדיסהרמוניה קוסמית המעכבת את הגאולה.

אף בדיון הפרשני הסבוך והמורכב מסביב לסיפור עידו ועינם, שימש פיענוח המקורות והזימונים הבין-טקסטואליים כאחד המפתחות להבנת הסיפור החירתי הזה.

ה' וייס, 'עידו ועינם' – מבחר מאמרי ביקורת, עמ' 317–327 (נתפרסם קודם לכן בשנתון סמינר הקיבוצים, בטמינר, תל-אביב תשל"ז).

98 ד' לאור, 'ניתוח סדר קבלת שבת' כמפתח להבנת הספר 'עיר ומלואה' לש"י עגנון, תעודה – מחקרים בספרות עברית, תל-אביב תשמ"ו, עמ' 273–291.

99 ה' וייס, "מקורות יהודיים ותיפקודם בסיפור 'כיסוי הדם'". ידע-עם 47–48 (תשמ"א). עמ' 29–40.

100 ה' וייס, קול הנשמה – חקר 'הדום וכסא' – ספר דברי הימים לש"י עגנון, רמת-גן 1985, עמ' 113–208.

101 ג' שקד, אמנות הסיפור של עגנון, עמ' 116–127. מקורות נוספים לסיפור זה, ראה גם: א' בן-יוסף, "יעודו של האדם ביצירת ש"י עגנון", האומה יט (1981), עמ' 375–385.

102 ג' שקד, "מדרש וספרות: חלול הקודש, קדוש החולין", עתון 77 84–85 (1987). עמ' 86–90, וכן הנוסח האנגלי: "Midrash and Narrative: Agnon's 'Agunot'" G. Shaked, *Midrash and Narrative: Agnon's 'Agunot'* and Literature, New Haven–London 1986, pp. 285–303.

חיים ברנדויין, בדיונו על סיפור זה¹⁰³ הצביע על ספרי המסעות של יעקב ספיר, א"י ברור, ועל מחקרו של א' בראואר, כמעין ממנו שאב עגנון את המידע על אורח חייהם של יהודי כורדיסטן. הנרמז מתוך סיפור זה. הוא אף מצא מקבילות בטקסט של עגנון לתיאוריהם אלה וכן גילה מקורות לניבי הלשון של גמולה ואביה, גבריהו בן גאואל, בספרו של י"י ריבלין, *שירת יהודי התרגום וכתבי אוגרית של ח"א גינבורג*. איתור המקורות הללו שירת את התיזה של ברנדויין על פשרו הפרודי של הסיפור. פרודיה זו מושתתת, כהסברו, על מוטיב הלשון לגוניה, לרבידה ולחילופיה, תוך נטייתו של הסופר להזיקק לתחבולות של מיצלול, על דרך ההרמוזה וההגחכה. שלמה צוקר הרחיב את היריעה של מסכת תיפקוד המקורות בסיפור זה¹⁰⁴, בציינו כי המקורות משוקעים בו במחוזות מוצאן ורקען של הדמויות וברקע המיתי שבמעמקי התרבות היהודית. הוא חשף את המקור לאגדה על ר' שלמה בן גבירול שברא לו נערה, על-פי מובאה סמויה בעידו ועינם מתוך הספר *מצרף החכמה ליש"ר* דלמדיגו מקנדיה, וקבע כי עגנון העתיק את דברי יש"ר כמעט כלשונם, מלה במלה. צוקר גם הצביע על השימוש בספר המסעות של בנימין מטורילה, תאורי סגולות מגיות על-פי הספר הקבלי *מפעלות אלקים*, וכן הבחין בשילובם של פסיכודמויות של דמויות פייטנים בדויים.

בחשיבותם של זכרי-לשון, פיענוחם ופירושם, הכיר גם ישראל רוזנברג, שהגיש בפני הקורא האנגלי לכסיקון פרשני משלו לסיפור *עידו ועינם*¹⁰⁵. פירושי רמזים, מושגים וצירופי ניב משמשים בערבוביה עם התיזה המגמתית והפסקנית שקבע בדבר צביונו האליגורי של הסיפור. רוזנברג לא רק מבאר מושגים, אלא גם מפרשם לאור הנחת היסוד של הפשר והמסר האידאי, הציוני-הגאולתי, כפי שהוא גורסו.

כד בכד עם מעשה חישוף המקורות נדרשת כיום גם ספרות עזר מילונית. בכיוון זה כבר נעשו כמה נסיונות בפרק זמן זה של סקירתנו. משה י' הרצל למשל, רשם את מבחר המקורות המקראיים והתלמודיים בהכנסת כלה, בצירוף הסבר תמציתי¹⁰⁶. כצורה שיטתית ומעמיקה יותר ניגש אברהם הולץ למשימה זו של ציון המקורות בהכנסת כלה. במסגרת משאלתו ותכניתו המוצעת בדבר מהדורה מדעית של כל כתבי עגנון, כלולים גם ענייני הפירוש והביאור של המקורות המשוקעים בטקסט העגנוני, ובלשונו: "יש לספח הערות אינפורמטיביות-נייטרליות שתכליתן היא בראשונה יותר להאיר את הכתובים מאשר לבארם על-פי פשוטם. כמו כן תעמדה ההערות את הקורא על משמעם של הכתובים על-פי מקורותיהם ושורשיהם, ולאורם תיתפש הטראנספורמאציה שנתחוללה בהם... כתיפקודם כיחידות ספרותיות-אמנותיות במסגרת הקשרם החדש"¹⁰⁷. הולץ, שהתקין מערכת פרשנית מלאה וכוללת הצמודה

103 ח' ברנדויין, 'על משמע ומבנה ביצירת עגנון', *הארץ* 20.4.1979; שם, 27.4.1979. כן נכלל בקובץ שבעריכת ה' וייס, 'עידו ועינם' – מבחר מאמרי ביקורת, עמ' 299–306.

104 ש' צוקר, "מקורות בעיצוב המרחב והדמויות בעידו ועינם לשי' עגנון", מחקרי ירושלים בספרות עברית ג (תשמ"ג), עמ' 28–66.

Y. Rosenberg, *Shay Agnon's World of Mystery and Allegory*, Philadelphia 1978. 105

מ"י הרצל, ש"י עולמות – מקורות לעגנון – הכנסת כלה, תל-אביב תשל"א. 106

107 א' הולץ, "ר' יודיל חסיד יוצא לדרך", מחקרים באגדה ובפולקלור יהודי ז (תשמ"ג), עמ' שטו.

בסדר דיאכרוני לטקסט של הכנסת כלה (עדיין בדפוס), פירסם לפי שעה רק את הפרק שעניינו תפילת הדרך של ר' יודיל חסיד היוצא מביתו¹⁰⁸. הוא מגולל במאמרו זה את מיגוון המקורות לתפילות הדרך, לגרסאותיהן ולמקורותיהן, ותוך כדי כך הוא מגיע לידי איתור הנוסח שנוקק לו גיבורו של עגנון.

ו מחקרי לשון וסגנון של יצירת עגנון

אמנם להלכה אין להפריד בין חקר לשונו של עגנון וסגנונו לבין חקר התפתחותו של הטקסט והפרשנות האסתטית והאידיאית של כלל יצירתו, אם כי השיטות והמיתודות של שתי הרשויות הללו הן שונות. אך לפי שעה נקודות המיפגש ביניהן הן עדיין מעטות ורופפות. מכל מקום המחקר הפילולוגי הצרוף הן במורפולוגיה לשונית ובתופעות לשוניות-סטטיסטיות בבידודן מן ההקשר הכולל של היצירה, עשוי לצאת נשכר אף הוא מן המסקנות הפרשניות הכוללות של הטקסט הספרותי על היבטיהן הפואטיים. הוא הדין בפרשנות האסתטית והאידיאית של יצירת עגנון המסתייעת בממצאים בלשניים על מנת לתהות ביתר מוחשיות ודיקנות על כבשונה של היצירה אשר נשמת אפה היא אמנות המלים.

לעומת האבחנות הראשונות הבודדות של עיון בלשונו ובסגנונו של עגנון — של חוקרים כמו י"א זיידמן, דב סדן, בנימין דה־פריס, חיים רבין, יעקב בהט ובעז שכביץ¹⁰⁹ — מתגלה עתה בפנינו שורה של עבודות בלשוניות ועיונים סגנוניים המושתתים אם על בדיקת יצירות עגנון בכללותן אם על בירור תופעה לשונית בודדת בלבד. ספרו של יעקב מנצור, שצמח מתוך עבודת הדוקטור שלו, נמצא על הגבולין בין שתי התקופות, כשהוא משקיף מעיקרו לקראת התקופה החדשה שהחלה בחקר עגנון¹¹⁰. מחקרו זה, המושתת מעיקרו על הטקסט של הרומן **תמול שלשום**, מתייחס אמנם לשאלות של תחביר, בעיות הכתיב והפיסוק, יידועו של הצירוף וכדומה, אך גם מתחקה למעשה אחר שינויים שחלו בלשונו של הסופר, לאור הנוסחים השונים של היצירה.

כחוליית מעבר בין שתי התקופות ובין שני התחומים של לשון וספרות משמש גם מאמר של יעקב בהט, מפרשני עגנון אשר נקודת מוצאם היא זו הספרותית, העוסק בספורו הקצר של עגנון **אור תורה**¹¹¹. את השקפותיו, אמונותיו ודעותיו של עגנון על הלשון העברית ותחייתה והשתקפותן באספקלריה של יצירותיו, תיאר בהרחבה אהרן בר־אדון, בספרו המושתת על דברים שבדפוס, על כתבים אשר טרם נתפרסמו באותם ימים, וכן על שיחות שקיים בנושא זה עם הסופר עצמו¹¹².

יוסף כספי ניסה להתמודד בעבודת הדוקטור שלו עם המשימה של תיאור התפתחות

108 שם, עמ' שב־שג.

109 רובם נתפרסמו בקובץ **לעגנון ש"י**, ירושלים תשי"ט. ראה גם: ד' סדן, **לשון סופר וספר — ללשוניותו של ש"י עגנון וסביביהם**, ירושלים תשי"ח [לשונו לעם, ט/91 [תשי"ח], עמ' 241–269].

110 י' מנצור, **עיונים בלשונו של עגנון**, תל־אביב 1968.

111 י' בהט, "למהותה של האסוציאציה הלשונית האמנותית — עיונים בסגנונו האמנותי של ש"י עגנון", בתוך: הנ"ל, **בין לשון לספרות**, תל־אביב תשמ"ה, עמ' 103–119. נתפרסם לראשונה: **לשונו**, לב (תשכ"ח); עמ' 376–388.

112 א' בר־אדון, **ש"י עגנון ותחיית הלשון העברית**, ירושלים תשל"ח.

סגנונו של עגנון, תוך הסתייעות בחילופי הגירסה של כמה מכתביו¹¹³. הוא נוקט לשיטה סטטיסטית חיצונית של רישום התמורות הלכסיקליות וערכן וסידרן בטבלאות בדרך ההקבלה. לבסוף הגיע לידי מסקנה, כי אותם סיפורים שנכתבו מלכתחילה בסגנון מקראי לא שונו על-ידי יוצרם; ואילו סיפורים אחרים, שונו על-ידו לאחר מכן ברוח הסגנון המשנאי, תוך הדגשת הצביון של פשטות, בהירות וקיצור. כן נבדקו בחיבור זה כמה תופעות תחביריות, דרכי הניסוח הכפול, המיקצב במשפטים אפוריסטיים, כאשר המסקנה הכללית היא כי לפנינו תהליך של מודרניזציה המתרחש בלכסיקה הארכאית שעגנון נוקט לה בתחילה.

בשיטות משוכללות יותר, תוך שימוש במערכת מידגמית מגוונת ומעודכנת יותר, טיפל בנושא הלשון והסגנון מנחם צבי קדרי, בכמה ממחקריו. בספרו **ש"י עגנון רב סגנון** כינס מחקרים, המושתתים בעיקר על הטקסטים של **ספר המעשים**, **בלבב ימים**, ו**שירה**¹¹⁴. קדרי נקט בשיטה הכמותית-סטטיסטית ובתאור משווה; הוא נתן דעתו ליחסי פועל – שם תואר, מקורות אוצר המלים, דו-שיח מבחינת לשון הדיבור ומעשה הסגנון הספרותי. בדיונו על הרומן **שירה** הצביע על התמורה הלשונית שחלה ביצירה זו, לעומת לשונו של עגנון ביצירותיו הקודמות, מבחינת השימוש במלים מחודשות שעדיין לא נכללו במילונו של בן-יהודה וכן בהיוקקות לרכיב הלועזי – כל אלה הם מסימני הסתגלותו של היוצר אל התמורות שחלו בלשון בני-דורו בתוך המציאות החדשה. בדיונו על הסיפור **האדוני והרוכל** נתן קדרי דעתו לאוצר המלים המופיעות בו, שהן בעלות קונוטאציה דתית. זכרי הפסוקים מהמקרא, המשובצים בלשון הסיפור, מעלים את הרובד העמוק של נושא הסיפור על הקיום היהודי בתוך ההווה הנכרית. אף בדיונו בסיפורי **ספר המעשים** הציע קדרי להיעזר בבדיקות פרטניות מתחום הסטיליסטיקה הבלשנית, על מנת להעמיד ציוני דרך לפירושו הכולל.

במאמר אחר שפירסם עסק קדרי בלשונו של הסיפור **כיסוי הדם**, מעובדו של עגנון. הוא בדק את חלקו של הדו-שיח על סממניו; אין זה להערכתו בגדר שיחה אמיתית בפשוטה בין דוברים שונים, אלא מעין הצגת רעיונותיו של הסופר בדרך דרמטית. אף בדיון זה השתמש קדרי בשיטה הסטטיסטית-כמותית, תוך שהוא חוזר ומדגיש את נקודות-המגע בין הבלשנות לבין הניתוח הספרותי¹¹⁵. גם בדיונו על הסיפור **עידו ועינים** ציין קדרי את כוונתו למצוא באמצעות הסטיליסטיקה הבלשנית, "כיוונים לפתרונות הפרשניים כפי שהם נרמזים בסיפור עצמו"¹¹⁶. אשר לסיפור עצמו, קדרי התחקה אחר פשר השינויים שחלו בקונוטאציות של ביטויים מקראיים, מאופטימיות לפסימיות. לשם כך רשם את הביטויים החוזרים, שמות תואר כפולים ושימוש בפועל העזר "היה". בנקודות הקישור בין בלשנות לבין פרשנות ספרותית עוסקת גם עדנה אפק, לשיטתה¹¹⁷. היא מתבססת במחקרה בעיקר על הטקסט של סיפורי **ספר המעשים**,

J. Kaspi, *A Study in the Evolution of S. 1. Agnon's Style*, Chicago 1970. 113

מ"צ קדרי, **ש"י עגנון רב סגנון**, רמת-גן 1980. 114

מ"צ קדרי, "לניתוח סגנונו של הדו-שיח ב'כיסוי הדם'", **עיונים בבלשנות ובסמיוטיקה**, חיפה תשמ"א, עמ' 170–152. 115

מ"צ קדרי, "הערות לסגנונו של ש"י עגנון בעידו ועינים", **ביקורת ופרשנות** 21 (תשמ"ו), עמ' 16–5. 116

ע' אפק, **מערכות מלים – עיונים בסגנונו של ש"י עגנון**, תל-אביב 1979. 117

כשמגמתה היא, במוצהר, "לעקוב אחרי מערכות של מלים מנחות ולהוכיח כי הן מתפקדות כשלד היצירה כולה". מסקנתה היא, לאור הבדיקה הפרטנית שערכה, כי מלים מסוימות מצטרפות זו לזו באמצעות מכנה משותף – אטימולוגי, סמנטי, פונולוגי או אסוציאטיבי. כלפי דידה, מלים אלה הן המהוות את "הצופן העגנוני" בלשון. אפק שמה את הדגש לאו דוקא על הבחינה הסטטיסטית, ועל תדירות הופעתן של מלים, אלא על טיב תפקודן, תוך הצטרפות למערכות מלים, שהן בעלות משמעות מכרעת לגבי תוכנה של היצירה כולה.

ברוח גישתה זו דנה אפק בלשון הסיפור עם כניסת היום¹¹⁸. אף כאן היא חוזרת לנקודת המוצא שבעיוניה בלשונו של עגנון, שלפיה היא מוכיחה "כיצד המסר והשדר של טקסט ספרותי מסוים... כרוכים זה בזה". היא חושפת בסיפור שתי מערכות לשוניות המצויות בתשתית הסיפור והמעניקות לו את משמעותו.

גילויי הקישור בין בדיקה בלשנית לבין אינטרפרטציה ספרותית ניכרים גם במאמרה של ברכה פישלר, המתייחסת לפירסומי הגירסאות של הסיפור אברהם ליבוש ובניו על-ידי ש' צוקר¹¹⁹. היא מוכיחה כיצד על-ידי שינוי בתפישה הסגנונית והלשונית הפך עגנון אנקדוטה חברתית פשטנית, שפירסם בימי נעוריו, לסיפור אידיאי מורכב ורב-שכבתי, בימי בגרותו.

מעבר לאתגר שבהצבת הגשר בין בלשנות לבין פרשנות, נעשו כמה עבודות בעלות היקף מצומצם יותר, הנשארות בתחום הבלשני המוגדר, בעיקר מבחינה לכטיקלית-מילונית, בדרך כלל תוך הסתמכות על הטקסטים שנתפרסמו לאחר הופעת שמונת הכרכים. כך רשם מנחם מורשת, הלכה למעשה, את חידושיו הלשוניים של עגנון, שמצא בכרכי כתביו החדשים, תוך עריכת בדיקה השוואתית עם המילונים הקיימים. הוא הבחין במלים בעלי חידושי שורש וחידושי בנין¹²⁰. כן עקבה אסתר גולדנברג אחר מוצאן של מלים בודדות ודרכי הכתיב שלהן¹²¹.

העיבוד של מרבית הטקסטים של כתבי עגנון באמצעות המחשב באוניברסיטת בר-אילן יצר אפשרויות חדשות לא רק במישור הביקורת והפרשנות, אלא גם בתחום הלכטיקלי-מילוני. מתוך המאגרים הממוחשבים של כתבי עגנון וספרות השו"ת דלה ראובן מירקין, באורח מידגמי, מקבילות למימרה "מעשה אבות סימן לבנים". מכאן גם הגיע לידי מסקנות כוללות יותר בנוגע למקורותיו הלשוניים של עגנון, על שלוחותיהם בספרות הרבנית המאוחרת¹²². באמצעות כלים חדשים אלה התחקה מירקין גם אחר

118 ע' אפק, "על הקשר בין תוכן ולשון: עיונים בלשון 'עם כניסת היום' לש"י עגנון", על-ישיח 25 (1988), עמ' 159–162.

119 ב' פישלר, "ניו סוכה" – לשונות אברהם ליבוש ובניו לש"י עגנון, תרס"ו–תשי"ט, מחקרים בלשון כ"ג (תשמ"ז), עמ' 439–451.

120 מ' מורשת, "ש"י עגנון כמעשיר המילון העברי", לשוננו לעם כט, קונטרס ג (תשל"ח), עמ' 67–100. וכן הנ"ל, "מלואים והערות לש"י עגנון כמעשיר המילון העברי", שם, קונטרס ד"ח, עמ' 189–196; נחום מ' ברונזניק, "הערות לש"י עגנון כמעשיר המילון העברי", שם ל, קונטרס ד (תשל"ט), עמ' 117–123.

121 א' גולדנברג, "אופטימיסטון, אופטימיסטון – ולשונו של עגנון", שם ל, קונטרס א (זשל"ט), עמ' 21–28, וראה גם השלמותיו של ר' מירקין, שם כט, קונטרס ד"ח, עמ' 222–223.

122 ר' מירקין, "מעשה אבות סימן לבנים" – דוגמה של חיפוש במאגרים הממוחשבים של עגנון, מנדלי וספרות השו"ת", שם לו, קונטרס ר"ז (תשמ"ו), עמ' 175–184.

ההוראה של גירסת הביטוי "מצער אותם מן הבשר" המופיע בכתבי עגנון, ומצא לו מקבילות בספרות השו"ת; על-ידי כך נמצאה גירסתו התמוהה לכאורה של עגנון מקויימת ומאוששת לפי שימושיה התקדימיים בספרות התלמוד ובשו"ת גם יחד¹²³. בהסתייעו במאגר ממוחשב זה קבע גם מ"צ קדרי, על-פי מיברק סטטיסטי, המבוסס על הטקסט של שמונה הכרכים הראשונים, את מסקנותיו בדבר שימושי הלשונות "איזה" ו"איזו"; מממצאיו מסתמנת נטייתו של עגנון להיזקק לא רק ללשון חכמים, אלא גם ללשון הרבנית של ימי-הביניים. עם זאת, באמצעו ללשונו את סממני הלשון הרבנית, הטיל עגנון חוקיות משלו על השימושים במלים אלו, והשתמש בהן על דרך הברירה, לפי טעמו¹²⁴.

במקביל לעיונים הבלשניים לסוגיהם ולשיטותיהם, יצוינו גם כמה חיבורים של פרשני עגנון, אשר נקודת מוצאם היא הטכניקה הסיפורית, ועם זאת יש בהם גם משום תרומה להערכת סגנונו של עגנון ולהגדרתו. בחיבורה של יהודית צוויק-הלוי, שכבר צויין לעיל, הובאו מימצאים חשובים באשר למבנה המשפט, הפיסוק, המיליות ודרכי השימוש בדימויים. בהמשך לעיונים אלה יש לראות גם את חיבורה המאוחר יותר המוקדש לבירור תפקידן של המיליות בסגנונו של עגנון¹²⁵.

אבחנות חשובות לגבי האמצעים הסגנוניים והלשוניים הביא גרשון שקד תוך כדי דיוניו בגבעת החול ובאורח נטה ללון. הוא הבלית את סימני ההיכר של האירוניה בסיפור גבעת החול. תוך יישום, הלכה למעשה, של כמה מסקנות בלשניות, הצביע שקד על האפקטים האנטי-פתיטיים, הפרודיים והאירוניים שנוצרים בסיפור זה כתוצאה מההתנגשות בין מישורים סמנטיים הניזונים מרבדים לשוניים שונים זה מזה, וכתוצאה של סתירה בין עניין לבין הקשרו¹²⁶. בדיונו בבעיות הטכניקה הסיפורית של עגנון ברומן אורח נטה ללון הקדיש שקד תשומת-לב לתופעה של שיגרות הלשון הנוסחאיות, בין אם מובלעות ובין אם מובלטות, המצויות בו בהקשרים טקסטואליים שונים. הוא ציין כי לשיגרות לשון אלו נודע לא רק תפקיד מיוחד במבנה הסיפורי, אלא שיש בהן גם תרומה להכרת טיב סגנונו של עגנון. הן אף נעשות למוקדים רגשיים של הרומן הקובעים את נימתו¹²⁷.

תרומה מקורית לאיפיון הסגנוני של כמה סיפורים, הכלולים במחזור ספר המעשים, אפשר למצוא בעיוניו של אברהם הולץ. הוא העמיק לחדור למקורות של הקונטאציות התלמודיות ובהיבטים הסמנטיים של מלות מפתח המסייעות לגיבוש התשתית האידיאית החבויה המונחת ביסודן¹²⁸. בדיונו בסיפור טלית אחרת הקדיש הולץ תשומת-לב יתירה לדיוקי לשון ומשמעותם בהקשרים המתחלפים. יש כאן

123 ר' מירקין, "מצער אותם מן הבשר" של עגנון, הוראת הביטוי, מקורו וגלגוליו – דוגמה של אחזור מידע ממוחשב, ביקורת ופרשנות 21 (תשמ"ו), עמ' 141–148.

124 מ"צ קדרי, "איזה" – "איזו" בלשון ש"י עגנון, מחקרים בלשון בג (תשמ"ז), עמ' 453–458.

125 י' צוויק, "הפונקציה של המיליות בסגנונו של עגנון", עלי-שיח 7 (תשמ"ם), עמ' 53–63; הנ"ל, עגנון במעגלותיו, עמ' 177–186.

126 ג' שקד, אמנות הסיפור של עגנון, עמ' 165–169.

127 שם, עמ' 253–263. איפיון כללי של לשונו של עגנון וסגנונו, ראה גם: הנ"ל, הסיפורת העברית, ב, תל-אביב תשמ"ג, עמ' 185–188.

128 א' הולץ, "משלמות לעבודה זרה – עיונים ב'פת שלימה' לש"י עגנון", הספרות ג (תשל"א), עמ' 295–311.

אבחנות של ביטויים טעונים ושמות ומושגים על היבטיהם הסמנטיים הדו-משמעיים, שסייעו לעגנון בהחרפת האירוניה בנוקטו תחבולות של סקולריזציה מכוונת של מושגים מספירה שבקדושה. האמצעים הסגנוניים הללו הם, כדברי הולץ, אחד המכשירים העיקריים בעיצוב צביונו הרעיוני המוסווה של סיפור זה¹²⁹.

לעומת אותן נטיות של גישור בין שתי הרשויות של חקר הלשון וחקר הספרות, ניכרת גם נטייה להבליט את השוני המיתודי והמהותי שביניהן. כך דב לנדאו, בספרו **מסגנון למשמעות בסיפורי ש"י עגנון**, גורס, שהמחקר הבלשני "מתנזר מן הנסיון למצוא את העקרונות של עולם העמדות ושל היחסים האנושיים המסתתרים אחרי הסימנים הסגנוניים". צביונו המהותי של הסגנון העגנוני ניכר, לדעתו, לא רק ברבדים הלשוניים הגלויים, אלא גם בתוך המתחים האירוניים והגרוטסקיים הטמונים בו. כמו כן, יש להביא בחשבון את תפקודה של הלשון הפיגורטיבית, המשמשת כגורם מלכד של הסגנון, בהסתמכו בעיקר על הטקסט של **סיפור פשוט ובלבב ימים**¹³⁰.

ההתייחסות המיוחדת לתפקודו של הסגנון ביצירותיו של עגנון, כגורם מרכזי בעיצוב דמותו האמנותית של הסיפור, ניכרת בכמה חיבורים שנתפרסמו בשנים האחרונות. ויליאם קאטר, התייחס במיוחד ללשון הפיגורטיבית של הרומן **סיפור פשוט**, תוך הבלטת חלקם של הדימוי והמיטפורה באיפיון של הדמויות ובמשחק האירוני של "דמות המספר"¹³¹. נעמי סוקולוב דנה במקומה של המיטפורה והמיטונימיה בארגון הטקסט של **אורח נטה ללון**, ואת חלקה באיחודו ובליכודו או בהתפרדותו. כן ממחיש המבנה המיטפורי, לאור דיון זה, ביתר שקיפות את הזיקות שבין המישור הגשמי והרוחני שברומן זה¹³².

*

חלקה השני של סקירה זו יתפרסם בחוברת הידיעון הקרובה, ובו יידונו הנושאים הבאים: מסכת הזיקות של עגנון לספרות העברית החדשה ולספרות העולם; גישות ומגמות בפרשנות של יצירות עגנון; אמנות הסיפור וסממניה; כתבי עגנון כמקור היסטורי; הגישה הפולקלוריסטית; הפרשנות הפסיכולוגית של כתבי עגנון.

129 א' הולץ, "החילול המשולש — עיונים בטלית אחרת" מאת ש"י עגנון, **שם ג** (תשל"א-תשל"ב), עמ' 518–532.

130 ד' לנדאו, **מסגנון למשמעות בסיפורי ש"י עגנון**, עמ' 22–23.

W. Cutter, "Figurative Language in Agnon's 'Sippur Pashut'", *Prooftexts I* (1981), pp. 131–315.

N. B. Sokoloff, "Metaphor and Metonymy in Agnon's 'A Guest for the Night'", *AJS Review IX* (1984), pp. 97–111.

מ פ ר ס ו מ י

הוצאת אוניברסיטת בר-אילן

ת.ד. 90000, רמת-גן 52900 טלפון: 5318575 5318401 (03)

Secundum Salomonem – על-פי רש"י – A 13th Century Commentary on the Song of Solomon, S. Kamin and A. Saltman

ספר המספיק לעובדי השם (כתאב כפאיה אלעבדין) לר' אברהם בן הרמב"ם, ג' דנה (מהדיר)

שקיעים מתרגומי המקרא הארמיים, כרך ב, מ' גושן-גוטשטיין

שני פירושי ר' אברהם אבן עזרא לתרי-עשר, מהדורה מדעית מבוארת, א' סימון סתרי תפילה והיכלות, מ' בר-אילן

הלל לביאליק – עיונים ומחקרים ביצירת ח"נ ביאליק, ה' ויס, י' יצחקי (עורכים)

על מתי מדבר – מסות על פואמה לביאליק, צ' לוז (עורך)

"מליצת ישרון" לשלמה לויוון – היצירה ויוצרה, טובה כהן

יצחק ברויאר – עיונים במשנתו, רבקה הורביץ (עורכת)

תורה עם דרך ארץ – התנועה, אישיה, רעיונותיה, מ' ברויאר (עורך)

מן החדר אל המחשב – מאה שנות הוראת קריאה עברית בישראל, מרים גיליס

A Dictionary of Greek and Latin Legal Terms in Rabbinic Literature,
D. Sperber

Nautica Talmudica, D. Sperber

על-יספר, טו, כתב עת לביבליוגרפיה ולחקר הספר העברי, ש"ז הבלין (עורך)

דעת, 23, כתב עת לפילוסופיה יהודית וקבלה, מ' חלמיש (עורך)

עו מ ד ל הו פ י ע

Derech Eretz Zeira, D. Sperber

A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic of the Byzantine Period,
M. Sokoloff

במסתרי הסאטירה – פרקים בסאטירה העברית החדשה, כרך ב, המאות הי"ח והי"ט,
י' פרידלנדר

פרסומי הוצאה יוצגו ויימכרו בקונגרס בהנחה

— נ ש מ ח ל ר א ו ת כ מ —